307.371

MAGYAR MÚZEUM

KIADJA A
MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM

1945 * OKTÓBER

BEKÖSZÖNTŐ.

Régóta érezhető hiányt vélünk pótolni, amikor útnak indítunk egy olyan évenkint több füzetben megjelenő eleven és mozgékony kiadványt, mely a Magyar Történeti Múzeum életéről és annak egyes táraiban folyó muzeális és tudományos munkáról igyekszik tájékozást nyujtani. Célul tűztük ki a Múzeum belső életének, továbbá az új szerzemények, ásatások és leletek ismertetését, valamint gyüjteményünk egyes tárgyainak rövid, de tudományos cikkek keretében való feldolgozását. Ezt a célt szolgálták a mult század második felében az Archaeologiai Értesítő évfolyamai, majd a Nemzeti Múzeum évi jelentései. Az utóbbi években e feladat betöltésére alkalmas kiadvány nem volt, hiszen a nagyobb lélekzetű tanulmányokat igénylő szakfolyóiratok erre megfelelőknek nem tekinthetők. Az újonnan szerzett tárgyak és leletek mellett egyrészt a múzeumi anyag rendezése és feldolgozása közben minduntalan keletkeznek olyan új megfigyelések és apró észrevételek, melyek a korábbi megállapításokat és meghatározásokat új színben tüntetik fel és amelyek közkinccsé tétele igen kívánatos, másrészt egy nagy Múzeum életében állandóan adódnak olyan események, melyek szélesebbkörű érdeklődésre tarthatnak számot. E meggondolások és tapasztalati megfigyelések vezettek arra az elhatározásra, hogy egy kisebb igényű, de eleven kiadványt bocsássunk útnak. Ez nem akar egyik szakfolyóirattal sem versenyre kelni, terjedelmes programmot sem óhajtunk nyujtani, a főcél, mint már kifejtettük, a Múzeum életének ismertetése úgy muzeális, mint tudományos vonatkozásban. Még egy fontos szerepet tölthet be e kis közlöny, állandó kapcsolatot jelenthet majd úgy a többi hazai és külföldi közgyüjtemény felé, mint a múzeum ügyei iránt meleg érdeklődést tanúsító műgyüjtő közönség irányában. Számos példa lebegett szemünk előtt, mikor egy ilyen kiadvány megjelenését kívánatosnak láttuk és reméljük, hogy az útnak induló füzetek kitűzött feladatuknak meg is fognak felelni, különösen a mai időkben, amikor többi kiadványaink megjelenését a közismert gazdasági viszonyok súlyosan hátráltatják.

AGYAGMINTA BRIGETIOBÓL.

A Magyar Történeti Múzeum az elmult években nagyobb ásatásokat végzett Szőnyben (Komárom vm.). A Magyar Olajművek szőnyi ipartelepének építkezéseivel párhuzamosan folytak az ásatások a brigetioi légiós tábor területén, valamint ettől délre és keletre. Még az ipartelep alapozási munkálatai előtt arra törekedtünk, hogy próbaásatásokkal tisztázzuk a beépítésre kerülő területet. A próbaásatások folytak 1941-ben a tábortól keletre a Duna parton, az ú. n. Kurucdomb környékén, ahol előzőleg Paulovics István kutatásai rómaikori téglavetőre és fazekastelepre bukkantak.[1] A fazekastelep nagyságát és kiterjedésének irányát igyekeztünk kipuhatolni. Az egyik feltárt hulladékgödörből jött elő a most ismertetésre kerülő agyagminta.

1. kép.

Az agyagminta gipsz kiöntését mutatjuk be: nagyjában köralakú agyagkorong, átmérője 10·5 cm., vastagsága 1·7 cm *(1. kép)*. A korongot gyúrva lapították, egyik oldalát talán nedves ronggyal elsimítva (a textilia szövésének lenyomata helyenkint látható), domborműves köralakú pecsételővel (patric) az ábrázolást az agyagba benyomták. Ahol a pecsét képe nem volt eléggé éles, ott pálcikával belehuzgálva a rajzot élesebbé tették, végül kiégették. A negatív mintájú korong egy 9 cm átmérőjű medaillon. Ebből nyomhatták ki azután a domború díszítéseket. A forma közepén egy meztelen nőalak: maenas táncol. Balra fordulva jobblábát messzire előre nyujtja, vállait hátrafeszíti, így törzse erősen elcsavarodik. Balkezét is előre nyujtja, domború tárgyat emel magasba. Lehetséges, hogy egy állat kettévágott teste.[2] Balkezét a másikkal egy vonalban hátul leengedi és egy vékony thyrsost tart. Feje profilban látszik, előre néz, haja, nem mint várnók, lobogva követi az élénk mozgást, hanem egyenesszálú durva vonalkázással van visszaadva. A modellkészítő utólagos javítását látjuk a haj kezelésé-

[1] *Paulovics I.*, Arch. Ért. U. f. 47, 1934, 139 sk.

[2] Az ábrázolásra v. ö. *Paulovics I.*, Arch. Ért. U. f. 48, 1935, 64 skk.

ben. Dús redőzetű fátyla át van vetve balkarján, egyik vége röviden csüng le. Ez a részlet is utólagos modellállásnak látszik. A mintán halványabban ugyan, de jól látszik a hosszabban lelógó lepel a jobblába előtt. A fátyol a maenas lábai között szélesen át van húzva, másik karjára átvetve, csücskét jobbkezével fogja. A táncoló nőalak mintázásában kissé zömök, de elég arányos, kivételt képez a fej, amely aránytalanul nagyra sikerült. A tánc erős mozgását elég jól utánozta a minta pozitívjának készítője. Igen finomrajzú a maenast körülfolyó szőlőinda. Az egyik inda a táncoló alak előtt, a másik mögötte gazdag ívelésével keretezi a jelenetet. Jól láthatók a finoman erezett levelek és a hármasan tagolt szőlőfürtök. Kinövésük a talajból nem látszik, minthogy a táncoló maenas sem a talajon mozog, hanem talaj nélkül lebeg. A forma sárgás színű, teljesen ép, helyenkint eltávolíthatatlan színter keletkezett a másik oldalán.

Agyagmintánk helye könnyen kijelölhető Pannonia leletanyagában. Főleg a Dunánál és a Rajnánál található negatív, agyagmodellek nagy csoportjának értelmet adott Fr. Drexel, amikor ezek nagy részét mint lepénysütő mintákat határozta meg.[3] Érdekes szellemtörténeti hátteret nyujtott cikkében a mintákon fellelhető ábrázolásokkal kapcsolatban. Már nála elkülönülnek a nagyobb lepénysütőminták a kisebb, főleg Galliából és Germániából ismert negatív formáktól. A lepénymintákba mézes tésztát öntöttek és megfordítva a kemencében kisütötték.[4] Újabban Alföldi András korábbi értekezését[5] kibővítve, a teljes pannóniai anyagot összegyüjtötte.[6] Értekezésében még jobban aláfestette a lepényminták ábrázolásainak hátterét, nagy lépéssel halad tovább Drexel magyarázatainál még jobban összezárja azt a kört, ahonnan az ábrázolások származnak. A császárkultusz hivatalos szimbolikája, az újévi és egyéb évfordulók jókívánságai, az asztrális szimbolikából vett jelképek mind egy körbe záródnak az ünnepi alkalmakra sütött lepények (crustulum) domború képein. Figyelmeztet azonban arra, hogy a modellek nem mind lepényminták; eltekintve a kisebb negatív formáktól, egy westheimi tányért kiemel, amely ábrázolásában szorosan összefügg az ajándéklepények képeivel és így mint ajándéktárgy fogható fel.[7] Már igen korán hangoztatták a kutatók a pannóniai lepényminták szoros kapcsolatát a galliai medaillondíszű kerámiával.[8] Alföldi cikkében is lépten nyomon hivatkozik ilyen összefüggésekre. Újabban Brigetioban, egy másik fazekastelepen egy verses lepénymintához való pecsételő korong (patric) került elő, kétségtelenül nemcsak a minta, de a vers is galliai eredetű.[9] Ugyanígy állunk egy másik negatívminta csoporttal. Brigetióban a kurucdombi fazekas telepről ismertet Alföldi egy modellt.[10] Ugró kutyát látunk a mintán és mint jellemző térkitöltő dísz: alatta hosszú fű látszik. Hivatkozik egy hasonló darabra az aquincumi Pacatus műhelyéből egy ugró szarvassal.[11] Az aquincumi mintáról megálla-

[3] Römisch-Germanisches Korrespondenzblatt 9, 1916, 17 skk.

[4] *W. Schmid*, Jahrb. f. Altertumsk. 7, 1913—18, 181.

[5] Arch. Ért. U. f. 38, 1918—19, 1 skk.

[6] Laureae Aquincenses I. (Diss. Pann. II 10). 1938, 312 skk.

[7] *A. Alföldi*, id. h. 313 sk, 317, 60 t., 1—1a, 1 k.

[8] *W. Kubitschek*, Jahrb. f. Altertumsk. 5, 1911, 169; *Alföldi A.*, Arch. Ért. U. f. 38, 1918—19, 3.

[9] *Alföldi A.*, Folia Archaeologica 5, 1944, 66, 1 t., 1.

[10] Laur. Aquinc. I., 322 sk, 71 t., 4. Paulovics István 1934-ben végzett ásatásaiból származik.

[11] *Kuzsinszky B.*, Bp. Rég. 11, 1932, 220, 231 k.; *A. Alföldi*, id. h. 71 t., 6.

pították, hogy rokonságban van a lezouxi sigilláták egyik képtípusával;[12] így a kurucdombi fazekastelepről származó másik minta is galliai mintákra vezethető vissza. Hasonló állatalakos, de durvább mintát ismerünk Carnuntumból is,[13] kissé távolabbi analógiát közöl egy pávával Alföldi a székesfehérvári múzeumból.[14] Lehetséges, hogy ez utóbbi azonos avval az edénytöredékkel, amelyet mint egyetlen medaillonos díszítésű edényt emlegetnek Pannoniából.[15] A medaillonos kerámia eddig ismeretlen Pannoniából, viszont az ugró állatalak a hosszú füvekkel megvan a nymwegeni medaillonos díszítésű fülesfazék két díszítő korongján (kutya és szarvas).[16] A nymwegeni fülesfazék díszítése közelebb áll a pannóniai darabokhoz, mint a kölni kis medaillon.[17] Tudjuk, hogy a kölni és a trieri medaillonos kerámiát készítő gyárak szoros kapcsolatban vannak a rhônevölgyi műhelyekkel,[18] ez utóbbi összefüggését Lezouxval már első feldolgozójuk is hangoztatta.[19] A kurucdombi fazekastelep formakincsében tehát megtaláljuk azt a sort, amely jellegzetes a pannóniai negatív minták ábrázolásainak eredetére

A többi brigetioi lepényminták és medaillonok közelebbi lelőhelye ismeretlen; csak stílusban tudjuk összehasonlítani ezeket. A verses domborműves korong növénydíszes kerete finomságban közel áll a táncoló maenasunkat keretező szőlőinda részletekbemenő kidolgozásához. Ugyanebből a műhelyből az ú. n. Gerhát-féle fazekastelepről való egy kisebb töredék, hasonló finom növényi díszítéssel. A verses koronghoz hasonló szoros kapcsolatban van a rhônevölgyi kerámiával a Kállay gyüjtemény egy töredékes lepénysütőmintája Meleager-ábrázolással.[20] Az aquincumi Pacatus-gyár készítményével rokon egy brigetiói töredék, amely Marcus Aurelius lovas alakját őrizte meg.[21] Tehát korban ez is az említett körhöz tartozik. Más mintázó kéztől származik a kecskék által húzott diadalkocsit ábrázoló lepényminta.[22]. A mintán, a gömböcsökkel jelzett gyümölcsöket a Paris-jelenet sziklaábrázolásán látjuk viszont, a két brigetioi darab összefüggése kétségtelen.[23] Ide sorolhatjuk talán a hadijeleket feltüntető mintát is.[24] Már Alföldi figyelmeztet az egyik szőnyi negatívminta félreértett ábrázolására, amelyen az ellenséget ledöfő császár alakja mellett, evvel némileg összekeverve menetelő katonákat látunk.[25] Itt már az eredeti minták átalakításáról, illető-

[12] *Kiss K.*, Laurcae Aquincenses I. (Diss. Pann. II 10) 1938, 198, 10 t., 1, 3, 4, 7, 10. — Mint stukkodísz, az ugró állatalakokról l. *Nagy L.*, Arch. Ért. U. f. 41, 1927, 120; *Alföldi A.*, Folia Archaeologica 1—2, 1939, 97 sk.

[13] *M. v. Groller*, RLiÖ 9, 1908, 74, 34 k.

[14] Folia Archaeologica 5, 1944, 68, 2 t., 3.

[15] *Kuzsinszky B.*, id. h. 219.

[16] *G. Mestwerdt*, RG Korrespondenzbl. 2, 1909, 8 sk.

[17] *A. Alföldi*, Laur. Aquin. I., 323, 71 t., 5.

[18] *G. Meswerdt*, RG Korrespondenzbl. 1, 1908, 15 sk ; *Fr. Behn*, u. o. 2, 1909, 73 sk ; *Fr. Drexel*, id. h. 18.

[19] *J. Déchelette*, Les vases céramiques ornés de la Gaule Romaine 2, 1904, 235 skk.

[20] *Alföldi A.*, Folia Arch. 5, 1944, 67, 2 sz., 1 t., 4—4*a*.

[21] *E. Fr. v. Sacken*, AEM 3, 1879, 146; *Kuzsinszky B.* id. h. 240, 246 k.; *A. Alföldi*, Laur. Aquin. I., 331, 22 sz., 50 t., 1.

[22] Új magyarázatot ad az ábrázolásnak *A. Alföldi*, id. h. 332, 26. sz., 70 t., 4, további irodalommal.

[23] CIL III 12013[11]; *A. Alföldi*, id. h. 332, 27 sz., 75 t.

[24] *A. Alföldi*, id. h. 332, 25 sz., 67 t., 3.

[25] Arch. Ért. 39, 1920—22, 99; *Kuzsinszky B.*, id. h. 241; *A. Alföldi*, Laur. Aquin. I., 331, 56 t., 1*a*—*b*. Készítését a Kr. u. III. szd.-ra teszi.

leg azok összekeveréséről van szó. Biztosan III. századi a császári mellkép egy kisebb brigetiói koronggon.[26]

A nagyszámú brigetioi negatív minták különböző műhelyekből származnak. A kurucdombi mester, valamint a Gerhát-féle fazekas telep egyik mestere a legjobb mintázású darabok készítői. Párhuzamosan dolgoznak ezek Pacatus aquincumi gyárával, sőt lehet, hogy korban meg is előzték őt, nem kétséges tehát, hogy munkásságuk a Kr. u. II. század első felére tehető,[27] amit a rajnai gyárak datálása is alátámaszt.[28]

A pannóniai lepényminták formakincsét tekintve, a császárkultusz és az újévi szimbolika mellett kétségtelenül van egy kör, amely dionysosi képtípusokból merített. A dionysosi körből vett jelenetek párhuzamosan megvannak a kontorniátok hátlapjain is, tehát negatív mintáinkon sem hiányozhatnak.[29] Ebből a körből való táncoló maenasunk is. Szükségtelen itt a Pannóniában talált hasonló ábrázolásokkal összevetni, csupán azokra az analógiákra akarunk kitérni, amelyek a negatív formákon követhetők.[30] Poetovióból két minta tartozik ehhez a körhöz, ki kell emelnem, hogy egyik sem lepényminta, hanem miként darabunk is, kisebb negatív korong. Az egyiken Dionysos párduccal,[31] a másikon egy felöltözött maenas van ábrázolva.[32] Dús szőlőinda veszi körül itt is az emberi alakokat, de az inda rajza sokkal durvább, mint a mi agyagmintáinkon. Ebbe a csoportba tartozik egy sirmiumi darab, ahol Herakles kantharosszal van ábrázolva növények között.[33] Ide vehetjük még Pacatus modelljét a kecskével enyelgő Pánt.[34] Megtaláljuk a dionysosi körből vett ábrázolást Germániában is, a mainzi tányérfenék medaillonján.[35] A párducnak bort öntő Dionysos alakja ismert a rhônevölgyi edénydíszeken, ugyancsak az alvó Ariadne is, valamint a dionysosi menetből (thiasos) vett párducoktól vont biga.[36] Táncoló maenasunk típusát pedig ott találjuk a lezouxi bélyegzők között.[37] Megtettük tehát ugyanazt az utat, amit a többi pannóniai minták képtípusainál már kifejtettek. A dionysosi körből vett ábrázolások ugyanúgy nem önalkotta formakincse a pannóniai fazekasságnak, mint a negatív minták többi ábrázolásai, hanem galliai átvételek. Sőt, ha még korábbi időkre nézünk, akkor visszamehetünk a Kr. e. III—II. századból való calesi hellenisztikus kerámiára, amelynek jellegzetes sajátja a medaillonos relief, a belső domborműves

[26] *A. Alföldi*, id. h. 331 sk, 24 sz., 53 t., 1*a—b*.

[27] Pacatus műhelyének pusztulásáról legutóbb: *Alföldi A.*, Budapest története 1, 1942, 234/326.

[28] *H. Lehner*, Westd. Ztschr. 15, 1896, 253; *A. Abt*, RG Korrespondenzbl. 4, 1911, 13 sk ; *Fr. Drexel*, u. o. 9, 1916, 18 sk.

[29] *A. Alföldi*, Die Kontorniaten (Festschrift der Ung. Numismatischen Ges. zur Feier ihres vierzigjährigen Bestehens) Budapest, 1943, 105 sk.

[30] Legközelebbi analóg maenasábrázolást a dunabogdányi sírkőtöredéken látjuk: *Paulovics I.*, Arch. Ért. 49, 1936, 9 sk, 6 k.

[31] *W. Schmid*, id. h. 166/2; *M. Abramić*, Poetovio, Führer 1925, 100, 49 k.; *A. Alföldi*, id. h. 74 t., 2.

[32] *M. Abramić*, id. h. 103; *A. Alföldi*, id h. 73 t., 3.

[33] *I. Jung*, Vjesnik N. S. 5, 1901, 251; *A. Alföldi*, id. h. 339, 48 sz., 68 t., 1*a—b*.

[34] *Kuzsinszky B.*, id. h. 220 skk, 232 k.; *Kiss K.*, id. h. 192, 17 t., 18*a*.

[35] *Fr. Behn*, id. h. 2, 72 sk, 25 k.

[36] *J. Déchelette*, id. m. 2, 262 sk., 47—51 sz.

[37] *J. Déchelette*, id. m. 2, Typ. 353.

díszítés mellett. A thiasos itt még, mint zárt kompozíció szerepel az egyes tányérokon,[38] de már szétszakítva, az egyes alakokat is megtaláljuk, így táncoló maenasunkat is.[39]

A reliefes, medaillonos kerámia és nagatív mintáink elterjedésének útja: Italia—Rhône völgye—Germania (Köln, Trier)—Raetia (Westheim)—Pannonia (Brigetio, Aquincum, Poetovio). Még egy összefüggésre szeretnénk rámutatni, amely az elterjedésnek más irányát mutatja és mint lehetőséget ezt is szem előtt kell tartanuk. Alexandriában a rómaikori piros kerámia domború medaillonjai között, a mellett, hogy megtaláljuk az egyik aquincumi minta pontos mását, nem hiányoznak a dús szőlőinda között dionysosi jelenetek sem.[40] Az egyik tányérfenéken megtaláljuk a heverő Dionysost párduccal.[41] Más típus Alexandriában egy Dionysos mellkép hedera-koszorú közepén,[42] miként Pacatus egyik medaillonján egy öreg szatírt látunk szőlőinda között.[43] Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Pannóniától keletre is jöttek elő agyagminták, legutóbb Ferdinand lelőhelyről közölnek (Bulgária) néhány darabot, közöttük egy szembenéző Dionysost párduccal szőlőlugasban.[44] Ugyaninnen egy másik agyagmodellt is közölnek,[45] amely a heddernheimi koronggal mutat rokonságot, de rajza a felismerhetetlenségig durva.[46] Kérdés, mennyire hatottak a pannóniai fazekasok a moesiai műhelyekre a galliai képtípusok továbbszármaztatásával.

Pannóniából több olyan korongot ismerünk, amelyek nem voltak lepényminták, nincs felmagasodó szélük és sokkal kisebbek is ezeknél (átm. 8—9 cm.). Legegyszerűbb feltételezni, hogy ezek a minták edényekre applikált medaillonok negatívjai. Mivel azonban Pannóniában eddig medaillonos díszű kerámiát nem találtak, ezt a megoldást egyelőre nem fogadhatjuk el. Fémtárgyak készítésére nem használhatták, mivel öntőmintának alkalmatlan volt, negatív mintákon pedig nem trébeltek. A kisebb korongok rendeltetésének magyarázatát még újabb leletektől várjuk.

Radnóti Aladár.

[38] A cornetoi omphalos-csésze Canuleius mesterjelzéssel: *R. Pagenstecher*, Die calenische Reliefkeramik (Jahrb. d. Kais. Deutsch. Arch. Inst. Ergänzungsheft VIII) Berlin, 1909, 76 skk, 117 sz. további irodalommal.

[39] *R. Pagenstecher*, id. m. 100, 203 sz., 22 t.

[40] *Kuzsinszky B.*, Bp. Rég. 2, 1890, 141, 29 k.; u. o. 11, 1932, 226; *A Alföldi*,. id. h. 330 sk, 20 sz., 67 t., 1*a—b*. V. ö. *E. Breccia*, Bulletin de la soc. arch. d'Alexandrie 11, 1909, 311 skk, 59—60 k.

[41] *E. Breccia*, id. h. 303 skk, 52 k.

[42] *E. Breccia*, id. h. 306 skk, 54 k.

[43] *Kuzsinszky B.*, id. h. 11, 222 sk, 234 k.; *Kiss K.*, id h. 199 sk, 18 t., 19, mint Juppiter vagy Bacchus fejet említik.

[44] *I. Welkow*, Izvestija-Bulletin de l'inst. arch. bulgare 14, 1940—42, 187, 254 k. Pontos egyezése a Magyar Történeti Múzeum egy bulgáriai származású bronz kocsiveretével mindkét tárgyat gyanússá teszi (Lelt. sz. 8/1938). Valódiságuk csak mindkét tárgy tüzetes vizsgálata után dönthető el. V. ö. *A. Alföldi*, L'Antiquité classique 8, 1939, 355, 38 t., 1; *L. Sellye I.*, Arch. Ért. III. f. 1, 1940, 243, 38 t., 2*a—b*.

[45] *I. Welkow*, id. h. 186, 5. sz., 252 k.

[46] *R. Pagenstecher*, Westd. Ztschr. Korrespondenzbl. 26, 1907, 97 skk; *Fr. Behn*, id. h. 72, 24 k.; *A. Alföldi*, id. h. 66 t., 4.

HÚNKORI SZARMATA LELET.

Szentes középpontjától északi irányban, mintegy 18 km távolságra húzódott hajdan a Jaksor-ér, melyet a közeli Körös táplált. Az ér két partja, mint azt több helyen talált leletek igazolják, már az újabb kőkorban is lakott volt. E kor emlékeire találtak özv. Mátéffy Lászlóné földjének érparti részén is. A megkezdett ásatás alkalmával három kőkori lakásra bukkantak. Meg lehetett állapítani, hogy e lakótelepet az idők folyamán megbolygatták. A bolygatók a szarmatakor emberei lehettek, akiknek keramikus leletei az őskori edénytöredékekkel elvegyülve a felszínen voltak találhatók. De e mellett szól az egyik lakásban talált jazig női csontváz is. E sírtól 32 m távolságban lévő őskori lakás közelében további nyolc szarmatakori sírt tártak fel. Ez alkalommal csupán e kis temető 3. sírjával szeretnénk behatóbban foglalkozni.

3. sír. 100 cm mélyen, dél-észak irányítású, 156 cm hosszú női csontváz. Mellékletei: 1. A fejnél két fülönfüggő ezüstből *(1. kép 1—2.)*. Körülbelül felerészüket reácsavart, vékony ezüst sodrony díszíti. Egyik végük kampósan van meghajlítva, a másik végük oválisan szélesedik. Ez az ovális rész át van lyukasztva, s a kampót ebbe akasztották. Az ovális alakú lapított rész felső oldalán granulációs díszítésű, rosszezüst keret van, a keretbe borostyánbetét van illesztve. 2. A mellen jobbról egytagú, aláhajlított-lábú bronzfibula, ú. n. magyar típus *(1. kép 3.)*. Figyelemreméltó a lábnak trapézformájúan szélesedő formája.[1] 3. A mell baloldalán az előbbihez hasonló, kb. egyező méretű vasfibula. 4. A mell jobboldalán, a bronzfibula közelében egy kis bronzcsiptető *(1. kép 6.)*. Külső felületét egymással szemben elhelyezett, benyomott félkörök díszítik. 5. Ugyanott ezüst lemezkéből készült, kis felfüggeszthető pipereeszköz *(1. kép 5.)*. Felső részét három sorban elhelyezett poncolás díszíti. 6. Mind a két kar csuklóján, kerek metszetű bronzhuzalból készült nyitott, végeik felé vastagodó karperecpár *(1. kép 4., 7.)*. Az egyiknek végei poncolt díszítésűek *(1. kép 7.)*.

E rendkívül érdekes sírlelet tárgyai fokozott figyelmünket érdemlik azért, mert analógiáik révén a magyarországi húnkor kezdeteire nyerünk néhány értékes felvilágosítást.

Egy készletnek a részei az 5. és 6. ábrákon bemutatott körömvájó (?) és szőrcsiptető. Ilyen készletet ismerünk a rábapordányi leletből,[2] csakhogy ez három darabból áll, a harmadik darab t. i. egy fülpiszkáló. Hasonló garnitúra tartozott a gávai lelethez,[3] itt azonban a készletben átlyuggatott kanálka is volt. Érdekes együttesben jelentkezik a készlet a szilágysomlyói első kincsben, ahol aranyhuzalokból font nyakláncon csüngőként szerepel, több más formájú tárgyakból álló csüngővel együtt.[4] Hasonló korú külföldi analógiát végül az untersiebenbrunni leletekből ismerünk.[5] A lelethez tartozó női és gyermeksírban egyaránt megtaláljuk a szóbanforgó pipereeszközöket.

Az 1. és 2. ábrákon bemutatott fülbevaló megfelelő darabjait egyelőre sem a hazai, sem a külföldi leletekből nem ismerjük. Azonban teljesen azonos szerkezetű

[1] *Csallány G.*, Dolgozatok 12, 1936, 43 t., 29.

[2] *Alföldi A.*, Leletek a hún korszakból és ethnikai szétválasztásuk (Archaeologia Hungarica IX.) 1932, 37; 73, 10 t.

[3] *Jósa A.*, Múz. és Könyvt. Értesítő 4, 1910, 230, 15—17 k.

[4] *Hampel J.*, A régibb középkor emlékei Magyarhonban (Budapest, 1894) I. 14 t.

[5] *W. Kubitschek*, Jahrb. f. Altertumsk. 5, 1911, 39 és 65, 5 t., 7—8; 5. t., 2.

torquest ismertetett Beninger a cékei leletből.[6] Ez a torques aranyból készült, az egyik véget lezáró kerek lapon filigrándíszítésű keretben zöldüvegbetét van. De a szarmatakor utolsó periodusának torquesei között is van egy olyan csoport, amelynek jellemzője, hogy a kampó befogadására szolgáló hurkot a nyakdísz végének laposra kalapált, átlyukasztott lemeze helyettesíti. Az egyik változatot azok a példányok adják, amelyeknek átlyukasztása köralakú. Ilyeneket ismerünk a Szentes-sárgaparti temető 16. sírjá-

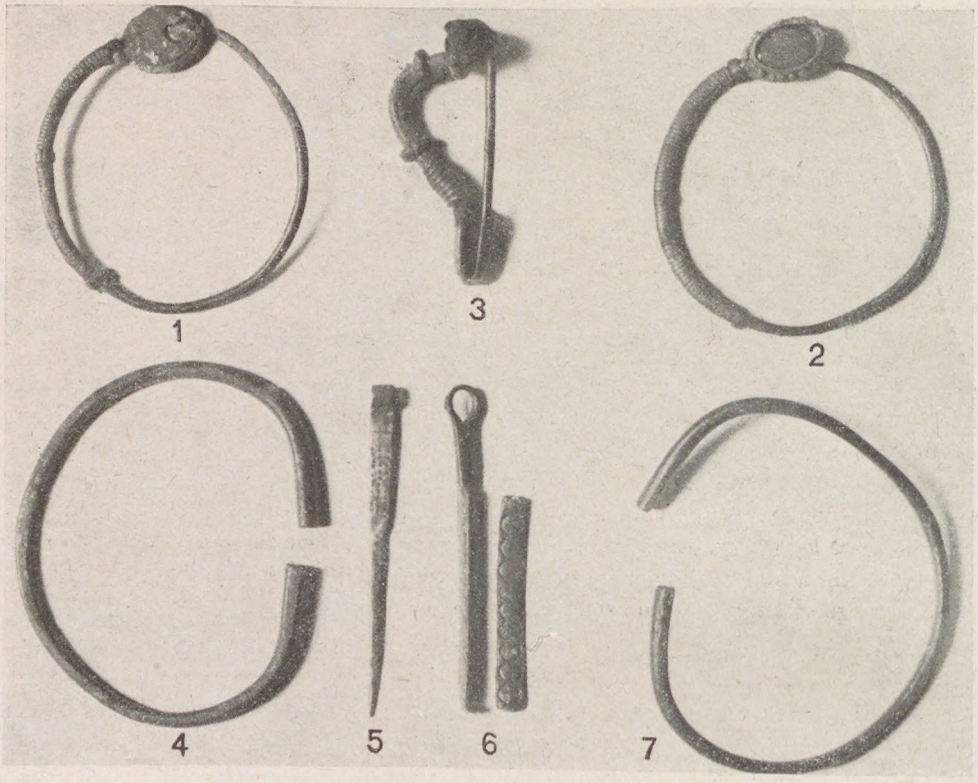

1. kép.

ból.[7] a józsai 1—2. sírból,[8] továbbá egy szarvasvidéki[9] leletből. Nem lehet kétséges, hogy az említett típusú torquesek szerkezeti szempontból, bár egyszerűbb kivitelűek, a szóbanforgó fülbevalókkal kapcsolatba hozhatók. A 3. ábrán látható aláhajlított lábú bronzfibula magyarországi analógiai közül elég ha csak a porosháti temető jól datált példányait említem.[10] Végül a kissé vastagodó végű bronzkarperecek a magyar-

[6] *E. Beninger*, Der Wandalenfund von Czéke-Cejkov (Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien 45) 1931, 186 sk, 8 t., 2.

[7] *Párducz M.*, Szarmatakor emlékei Magyarországon III. (kézirat) 3 t., 9—10.

[8] U. o. 71 t., 10.

[9] *Párducz M.*, Szarmatakor emlékei Magyarországon II. (Arch. Hung. XXVIII.) sajtó alatt 51 t., 1.

[10] *M. Párducz*, Laureae Aquincences II. (Diss. Pann. II. 11) 1941, 342, 20 és 22 k.

országi szarmatakor utolsó periodusában annyira általánosak (Kr. u. IV. század), hogy felsorolásuk teljesen felesleges, s ugyanez vonatkozik a vasból készült aláhajlított lábú fibulára is.

A bemutatott analógiákból kiderül, hogy azokon a jellegzetességeken kívül, amelyek a szarmata kultúrkörhöz való tartozást nyilvánvalóvá teszik (dél-észak irányú temetkezés, aláhajlítottlábú fibula), a lelet tárgyai kapcsolatokat árulnak el a keleti germánság két törzsével, a vandálokkal és a gótokkal.

A vandál kapcsolatokra a cékei lelet hasonló szerkezetű torquese révén a lelet fülbevalói utalnak. Rámutathatunk itt arra, hogy a torqueseknek azzal a típussorozatával, amelyhez a cékei is tartozik, már többen foglalkoztak. Így Kossina megállapítja, hogy női sírok mellékleteként jelentkeznek e nyakdíszek, legtöbbször ezüstből, vagy aranyból. Rokon típusokat ismer Jekaterinburgból, Kercsből, de fellelhetők Románia, Magyarország, Galícia, Kelet-Németország területein, sőt Skandináviában is találkozni velük. Elsősorban tehát azokon a területeken jelentkezik, amelyeket a keleti germánok a markomann háborúk után megszállottak.[11] Későbbi munkáiban is visszatér Kossina[12] e torquesekre, s itt is délorosz-gót befolyásra vezeti vissza őket. Beningernek a cékei példány alapján adott összefoglaló ismertetése főként kronológiai szempontból végez vizsgálatokat s a cékei torques korát nagyjából a Kr. u. 300 körüli időben határozza meg. Megállapítja továbbá, hogy bár a szóbanforgó ékszerek készítésének technikáját, s a rajtuk alkalmazott motívumokat a pontusi kultúrkörrel való kapcsolat alapján ismerték meg, nem kell okvetlenül feltételezni, hogy készítési helyük is ugyanott volt, készülhettek szabad Germániában is.[13]

Talán még érdekesebb a piperekészlet, amely mint láttuk, a húnkorszaki germánság, valószínűleg a gótság emlékei között jelentkezik. Korukat illetően a szilágysomlyói 1. kincs a leghatározottabban a Kr. u. IV. század harmadik negyedére datálható, legalább is ami a készítés idejét illeti és feltehetően e körül kerülhettek ki műhelyeikből az analógiául említett többi leletek tárgyai is.

Az analógiák révén levonható kronológiai következtetések a jaksori 3. sír korát illetően tehát egyrészt kb. Kr. u. 300 (a cékei torques), másrészt a Kr. u. IV. század harmadik negyede (pipere készlet) közti időre utalnak. Ha a lelet többi tárgyait nézzük, akkor a kissé vastagodó végű karperecpárról azt kell megállapítani, hogy szegletes metszetű változata már a Csongrád-határúti temetőben fellép (Kr. u. III. század)[14] a kerek metszetű változat azonban eddigi adataink szerint már IV. századi. A sírlelet két fibulája is kb. erre az időre mutat. Mint arra már volt alkalmam rámutatni, az aláhajlítottlábú fibulák első, Magyarországon megjelenő típusa a kéttágú, alsóhurkolású, többtekercses forma.[15] Megjelenési ideje a II—III. század fordulója, illetve a III. század első két évtizede. Egészen bizonyos azonban, hogy e típus szélesedő lábú bronzpéldányai jóval későbbiek. A Hortobágy-porosháti temető példányai legalább a IV. század elejéről valók. Velük egyidősek az aláhajlítottlábú fibula kéttagú, többtekercses, *vasból* készült példányai is. A Szentes-rákóciutcai leletben Valentinianus, vagy Valens-érmekkel együtt került elő (Kr. u. 364—375, ill. 364—378). Ez a dátum úgy lát-

[11] *G. Kossina*, Ztschr. f. Ethnologie 37, 1905, 399 sk.

[12] *G. Kossina*, Die deutsche Vorgeschichte eine hervorragend nationale Wissenschaft (Mannus Bibl. 9) 1941, 178.

[13] *E. Beninger*, id. h. 198 skk.

[14] Szarmatakor II., 28 t., 4—5.

[15] Szarmatakor II., 40 sk.

szik a típus életének felső határát jelenti.[16] A kis sírszámú temető többi sírjából is említhetünk kronológiai szempontból használható adatokat. Így az 1. sír gyöngytípusai III. századiak (lecsiszoltsarkú hasábformájú),[17] de már a 8. sír gyöngyei leghatározottabban a IV. századi formakörhöz tartoznak.[18] A 2. sír kis tálja és öblös edénye IV. századi formák.[19] Az 5. sírt szintén kis edénye helyezi a Kr. u. IV. század közepére.[20] Mindezen adatokat egybevetve megállapíthatjuk, hogy a jaksori 3. sír Kr. u. IV. századi, s a századnak is inkább a közepéről való. Közel egykorú a cékei lelettel, de úgy látszik, hogy a húnok által felkavart, s nyugat felé szorított gótsággal is érintkezett már e temető népe, legalább is e mellett szól a pipere készlet.

Az elmondottak után a lelet jelentőségét abban látom, hogy segítségével a magyarországi hún birodalmat kialakító népek egyik lényeges rétegét határozhatjuk meg archeológiailag. Mert egészen bizonyos, hogy a Kr. u. I. század elején az Alföldre beköltöző és itt négy évszázad alatt alakuló szarmata törzseket a hún betörés itt éri s azt is bizonyosnak tartom, hogy e törzsek éppúgy tagjaivá váltak a hún birodalom nagy népszövetségének, mint az alánok, gótok stb. Nem járok töretlen úton, amikor ezt megállapítom, mert Alföldi András húnkori kérdéseket tárgyaló munkája már érinti e problémáknak itt felemlített részleteit.[21] Akkor még megoldatlan volt a hazai szarmata kultúra legtöbb kérdése. Teljesen tisztázott helyzetről természetesen ma sem beszélhetünk, de legalább meg lehetett határozni a korszak leleteinek kronológiáját. Ennek következtében nem lesz meglepő, ha a szarmata kornak legkésőbbi csoportjába tartozó leletei között nemcsak germán, hanem esetleg jellegzetesen hún régészeti tárgyak is jelentkeznek.

Párducz Mihály.

AVAR LÓSZERSZÁMVERETEK CSENGŐDRŐL (Pest megye).

Szemessy Lajos csengődi birtokán „Szántóföld I" dűlőben szőlő alá fordítás közben a munkások 2 kengyelt, zablát, csatokat és arannyal lemezelt vereteket találtak. Beszolgáltatták a községi elöljáróságnak, ahonnan bekerült a Történeti Múzeum Régészeti Tárába.

A leletek 70 cm mélységben egy csomóban feküdtek. Sírnak, emberi, vagy állati csontváznak nyomát nem találták. A lelőhely körül a földet is felásták, de további darabok nem kerültek elő.

A lelettárgyak a következők:

1. Arany lemezzel bevont téglalapalakú rojtmintás bronzveret *(1. kép 20)*. 2. Arany lemezzel bevont kisebb pajzsalakú bronzveret *(1. kép 21)*. 3. 18 többékevésbbé ép és egy rossz állapotban lévő aranyborítású bronzpityke *(1. kép 1—19)*. 4. Két vascsat *(2. kép 2—3)*. 5. Két vaskengyel, szíjbujtatója felett szorítószerkezettel *(2. kép 4—5)*. 6. Vaszabla, végén 8-alakú taggal *(2. kép 1)*.

[16] *M. Párducz*, Laur. Aquinc. II., 311 sk.
[17] Szarmatakor III., 77 t., 1.
[18] Szarmatakor III., 61 t.
[19] Szarmatakor III., 59 t., 13 és 16.
[20] Szarmatakor III., 59 t., 15.
[21] *Alföldi A.*, id. m. 36 skk.

A felsorolt lelettárgyak kétségtelenül lószerszám tartozékai voltak. A két vascsat méretei megfelelnek a kengyelek szíjbujtatói méreteinek és így valószínűnek látszik, hogy a csatok a kengyelszíjon voltak és annak szabályozására szolgáltak.

Az aranylemezes veretekből arra lehet következtetni, hogy egy kantárt temettek el. Mivel az aranypitykéknek a gödörben való eredeti fekvéséről sem feljegyzés, sem fényképfelvétel nem készült, a szíjakon való elhelyezésükre nézve csak a többi rokon

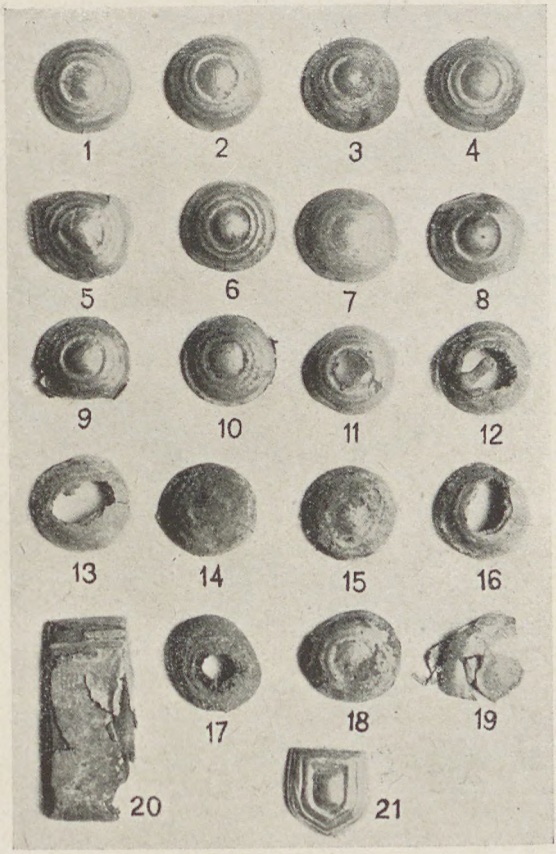

1. kép.

lelet nyujt támaszpontot. Azt sem tudjuk, hogy minden aranylemezes veretet beszolgáltattak-e, amit találtak. Két olyan tárgy is van a leletben, amely a mellett szól, hogy több darabból állott a lószerszám díszek csoportja, mint amennyit beszolgáltattak. Egyik a téglalapalakú rojtmintás veret *(1. kép 20)*, másik a kis pajzsalakú szíjvégecske *(1. kép 21)*.

Az avar sírok lószerszámainak kis kerek pitykéi és rozettái gyakran fordulnak elő rojtmintás veretekkel együtt. Ahol a homlokszíj és a pofaszíj pitykékkel díszített volt, ott gyakran szerepel a farhám díszítések között a rojtmintás veret. A rojtmintás téglalapalakú veretek többször vannak együtt a keresztalakú rojtmintás díszít-

ményekkel, mint pl. Előszállás-Öreghegy 28 sírjában,[1] a fönlaki préselőminták között,[2] Cikó 552 sírjában,[3] Kunszentmártonban az 1. sírban,[4] mindig kis kerek pitykék kíséretében.

A téglalapalakú díszek általában kisebb számmal vannak képviselve a leletegyüttesekben, mint a keresztalakú veretek. A rojtmintás veretek egyik csoportjánál tisztán kivehető a díszítés eredete, a textíl, vagy bőr pánt, amelynek végéről kis csomócskákból lóg le a rojt (gondoljunk pl. Kunágotára). A másik csoportban a csomócskák

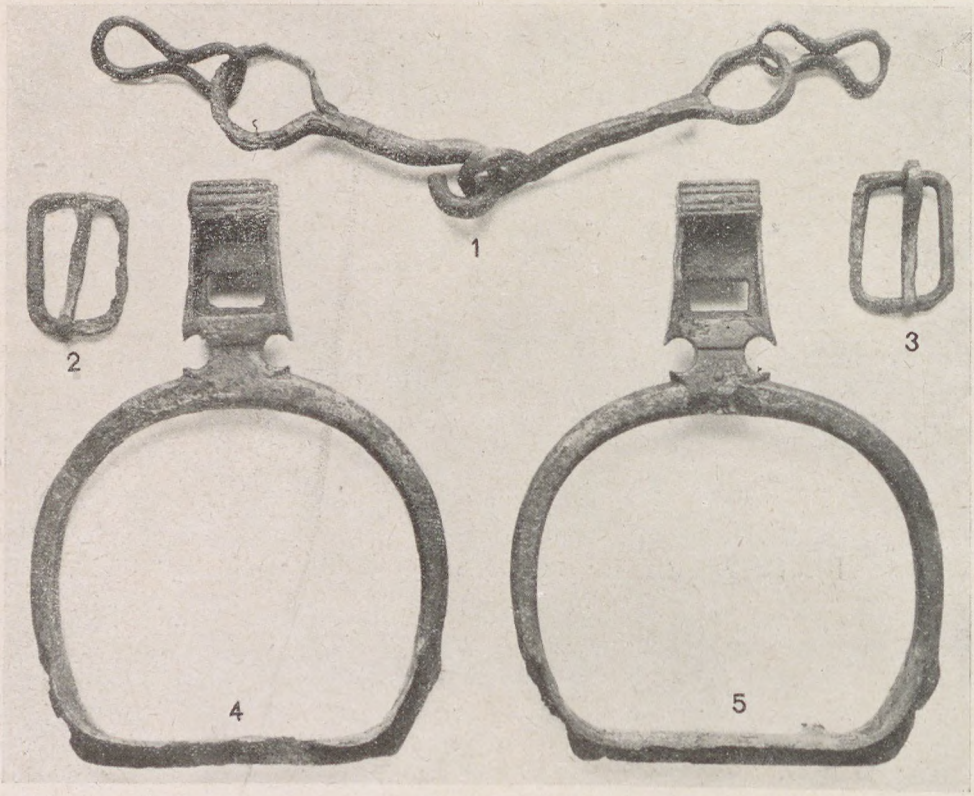

2. kép.

eltűnnek és a bevagdosott bőrre emlékeztet a minta. Ilyen a csengődi lelet is. Az ozorai csüngősmintájú arany lószerszámveretek[5] is a bojt formájára emlékeztetnek. A rojt-

[1] *Marosi A.—Fettich N.*, Dunapentelei avar sírleletek (Archaeologia Hungarica XVIII) 1936, 28, 5 k.

[2] *Fettich N.*, Avarkori műipar Magyarországon (Archaeologia Hungarica I) 1926, 5 t., 32, 33, 38.

[3] *J. Hampel*, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn (Braunschweig, 1905) 2, 315.

[4] *Csallány D.*, A kunszentmártoni avarkori ötvössír (Szentes, 1933) 2 t., 1.

[5] *László Gy.*, Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszámja (Kolozsvár, 1943) 5 k., 8 t.

mintás veretek eredetét talán ugyanott kell keresnünk, ahol a kötélből való kengyelekét. A kötélből való lószerszámnál a kötelek megcsomózott és kirojtozott vége díszként is szolgál. Ugyanez áll a szíjból készült veret nélküli lószerszámra is. Kötélből készült és rojttal díszített lószerszámot sokat találhatunk az asszir domborműveken.[6]

Hogy a csengődi téglalapalakú lemez valószínűleg kantárhoz tartozott, az még nem zárja ki, hogy ugyanúgy ne alkalmazhatták volna a farhámon, mint a keresztalakú rojtdíszítésű vereteket László Gyula a kunágotai lószerszám helyreállításánál teszi.[7]

Amennyiben a csengődi lemez a kantárhoz tartozott és eredetileg is csak egy darab volt belőle, gondolhatunk arra, hogy esetleg a homlokszíj közepén kis szíjról lógott a ló homlokára. A kis téglalapalakú veretekből rendszerint két darab van és a sziráki 39. sír ad felvilágosítást arra nézve, hogy hol alkalmazták, amennyiben ott a lókoponya két oldaláról került elő,[8] ami amellett szól, hogy a homlok- és a pofaszíj találkozásánál volt.

A kengyelpár *(2. kép, 4—5)* gondos kidolgozásával, arányos formájával a legszebb avar kengyelek közé tartozik. Sajátossága, hogy szíjbujtatója felett szíjszorítóval rendelkezik, ami az avar anyagban ritka. Csak Mikebudaházáról[9] és Cikóról[10] ismerek hasonlót. A mikebudaházai példányok csak igen kevés eltérést mutatnak a csengőditől. A cikói példányon a szíjszorító egy kis külön gyűrű.

Honfoglaláskorból a kolozsvári Zápolya-u. temető 11. sírjában van olyan kengyel, amelynél alkalmazták a szíjszorítót a bujtató felett, sőt díszítették is.[11]

A lelet kora a VII. század közepére tehető.

Lengyelné Kovrig Ilona.

A KISKUNHALAS-BODOGLÁRPUSZTAI KÖZÉPKORI EZÜSTLELET.

Kiskunhalas határában Alsóbodoglárpusztán 1941. év tavaszán érdekes ezüstleletre bukkantak, melynek segítségével középkori művelődéstörténetünk képét újabb tárgyi adatokkal tisztázhatjuk. A lelet kiegészíti Szabó Kálmán kúnsági ásatásainak eredményeit[1] és ugyanazon kultúrkörből ered a már régebben a Történeti Múzeumba került Kiskunhalas-fehértói lelettel,[2] valamint a Szeged környéki ötömösi lelettel is.[3]

[6] *J. Lefèbvre des Noëttes*, L'attelage le cheval de selle a travers les âges (Paris, 1931 227, 229, 230, 231 k.

[7] *László Gy.*, id. m.

[8] *J. Hampel*, id. m. 3, 69 t.

[9] *J. Hampel*, id. m. 2, 348.

[10] *J. Hampel*, id. m. 3, 236 t.

[11] *László Gy.*, A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben (Kolozsvár, 1943) 1 t., 3.

[1] *Szabó K.*, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei (Bibl. Humanitatsi Historica III) Budapest, 1938.

[2] *Pulszky F.*, Magyarország archaeologiája 2, 1897, 194 skk ; Arch. Közl. 13, 1880, 46; Arch. Ért. 10, 1876, 160.

[3] *Széll M.*, Dolgozatok. Szeged. 16, 1940, 159.

A bodoglárpusztai lelet pontosan datálható a vele együtt talált érmekkel, nagyrészt Zsigmond pénzeivel, s ez fontos az egész leletcsoport időbeli meghatározásának lerögzítéséhez. A lelet darabjai a következők:

1. Ezüstlemezből préselt ruhadísz *(1. kép 1)*. Teljes egészében aranyozott. Hatkaréjos rozettaforma.[4] A kiemelkedő karéjos peremen belül minden mezőben egy-egy kisebb, domború rozetta, félgömbös középrésszel és hat duplaszirommal. A lemez közepén erősebben kiemelkedő hatágú csillagalakú mező, benne mélyített alapon kisebb hatágú csillag, ennek belsejében hatszirmú virág. Ez a középdísz az egész leletnek leg-

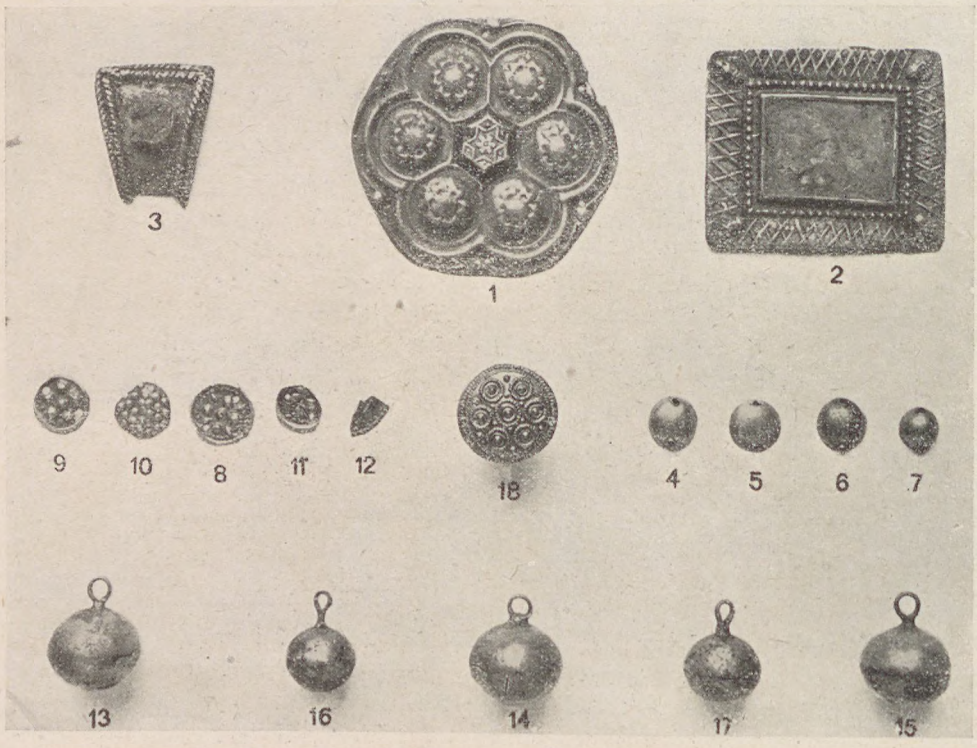

1. kép.

érdekesebb részlete s tudomásunk szerint az első a maga nemében: a mélyített alapon opak zöld zománc nyomai látszanak, ennek megfelelően a vastag középlemez külön készült és utólag csavarral erősítették fel az alapra. A lemez szélén hat apró kerek lyuk látszik, ezeken át volt egykor a ruhához erősítve. Átmérője 6 cm.

Szabó Kálmán alföldi ásatásainak folyamán azt tapasztalta, hogy ilyenfajta ruhadísz csupán egyetlen fordul elő egy sírban éspedig a mell jobboldalán. Szerinte a kúnok viseltek olyan ferdén hasított ruhát, mely a jobbvállon és a balcsípőn szalaggal volt összefogva.[5] Így a boglár ennek a szalagnak eltakarására szolgálhatott. Az ötömösi templomkörüli temető sírjaiban néha két boglár is előfordul, a jobbváll vagy

[4] A lemez inkább kerek, nincs pontosan a karéjos forma szerint kivágva.
[5] *Szabó K.*, id. m. 50.

a bal csipő mellett. Két esetben a boglár helyzetéről arra lehet következtetni, hogy süvegdíszül is használták.[6] Szabó Kálmán utal a Képes Krónika címlapján a király trónja mellett álló urak viseletére, melyen elől ilyen kerek boglár látszik.[7] Valóban a király mellett álló második hosszúruhás úr, valamint egy későbbi miniatúra Kun László

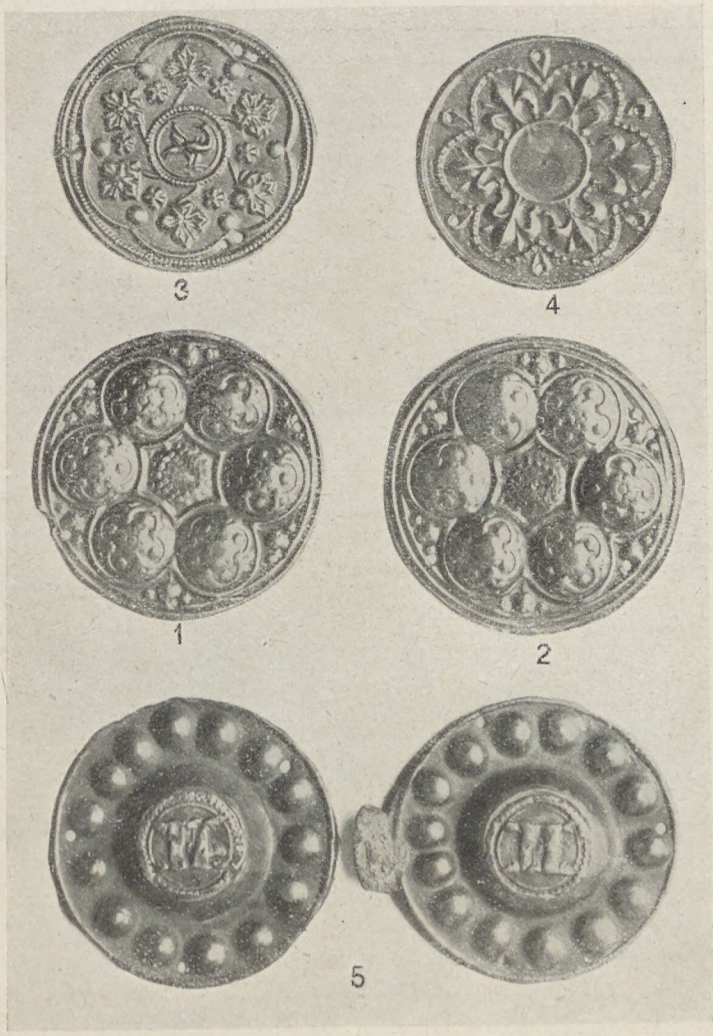

2. kép.

alakján a kerek boglárok a ferde záródás felett odaerősítve jelennek meg, igaz, hogy méretben lényegesen nagyobbak a mi ruhadíszeinknél. Viszont a király mellett álló első úr ruhájának két szárnyát fibulaszerűen fogja össze a kerek boglár, tehát nem lehetett felvarrva, hanem valami rúgós csukószerkezetet kell reversjén elképzelnünk. Véle-

[6] *Széll M.*, id. h. 162 sk.
[7] *Zichy I.*, Petrovics Elek Emlékkönyv 1934, 106 ábra.

ményünk szerint a tárgyi emlékek és a miniatúra megfelelő képe közötti összefüggés ezzel még nincs teljes egészében tisztázva.

A bodoglárpusztai ezüst lemezhez legközelebb áll a Kiskunhalas-fehértói lelet két ruhadísze *(2. kép 1—2)*. Ornamentikájuk beosztása ugyanaz, csak a bodoglárpusztai darab zománcos középmezejének helyén látunk a másik kettőn eperszemre emlékeztető poncolt díszítést. A Magyar Történeti Múzeum gyüjteményeiben ezeken kívül még két ezüst ruhadísz látható. Az egyik, ma már nem megállapítható leletből származik s hatkaréjos, gyöngysorral keretelt mezőjének cikkelyeiben egy-egy liliom áll *(2. kép 4)*. A felvarráshoz szolgáló lyukak a karéjok szegleteinek cseppalakú idomai-

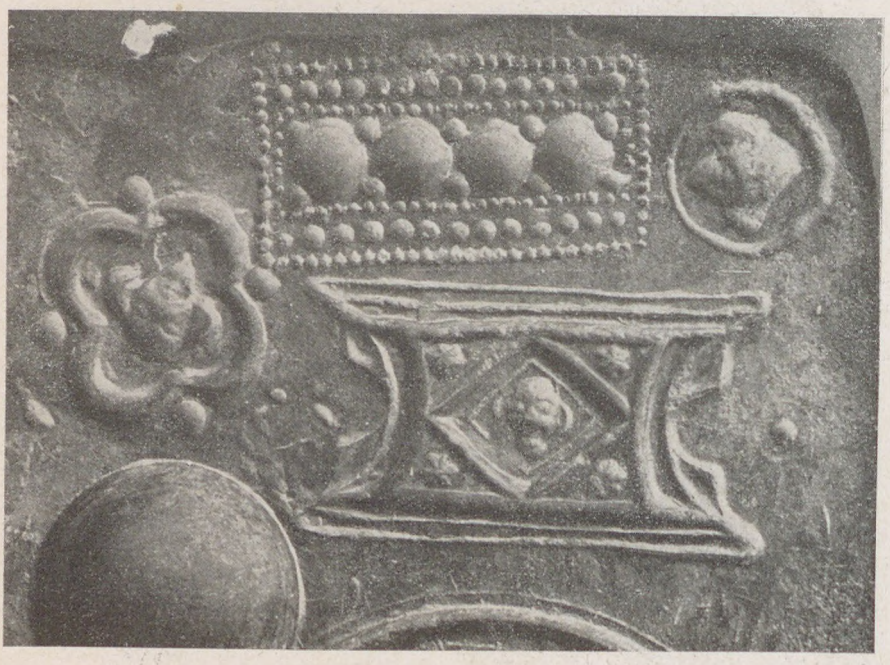

3. kép.

ban vannak elrejtve. Üres, síma középmezejében látható lyuk elárulja, hogy e helyen is utólag felerősített, talán zománcdíszes lemez lehetett. A másik ruhadísz *(2. kép 3)* lelhelye meglepő: a romániai Albesti község közelében került elő a földből. A régi múzeumi leltárak pontatlan bejegyzései miatt ma már meg nem állapítható, hogy a Nagy-Romániában előforduló több hasonnevű helység közül melyik Albesti értendő, s így csak feltételesen vethetjük fel azt a gondolatot, hogy ruhadíszünk nem a moldvai kún településekkel van-e kapcsolatban? Az alföldi magyar nép anyagi kultúrája számára igénybe vett művelődéstörténeti adataink köre így területileg kibővül, s ugyancsak szélesebb körre enged következtetni — amint látni fogjuk — a sarneni antependium ezüstlemezdísze is. Az Albesti-i ezüstlemez ugyancsak hatkaréjos. Gyöngykeretes középmezejében álló madár látszik, körülötte ferdén futó szárak végén egy-egy nagyobb szőlőlevél, közöttük kisebb rozetta. A szőlőleveles dísz hasonlóan fordul elő az ágasegyházi sírok egyikéből előkerült töredékes ezüstlemezen[8] és a hasonkorú körmendi

[8] *Szabó K.*, id. m. 51, 228 k.

lelet egyik ezüstcsészéjének széldíszén. Így fonódnak össze magasabb egységbe egy és ugyanazon műveltségi rétegnek motívumai, különböző helyekről származó, különféle használati eszközökön. Ami ezüst ruhadíszeink technikai megoldását illeti, az már régebben tisztázott kérdés a verseci és a Magyar Történeti Múzeumbeli bronz verőtövek segítségével.[9] A rajtuk látható negatív minták igen közel állanak a fent említett leletek ornamentikájához.

2. Téglányalakú ezüstlemez *(1. kép 2)*, az 1. sz. ruhadísznél jóval vastagabb ezüstből, öntött technikában, úgy látszik mintha két ezüstlemezből lenne összeforrasztva. Hossza: 5·5 cm, szélessége: 4·5 cm. Közepén kiemelkedő kerettel bíró mező, gyöngysorral szegélyezve, ebben fekete amalgámos massza nyomai látszanak, melyből arra következtethetünk, hogy tükör foglalt egykor itt helyet. A tükör keretén kiemelkedő vonalakkal írt rácsminta, a négy sarokban diagnoálisan elhelyezett egy-egy maszk, jellegzetesen hosszú fejjel és a füleknél szerteálló hajviselettel. A sarokmaszkokat külön öntötték és a hátlapon látható kis szegeknél fogva erősítették az alapra. Szabó Kálmán alföldi leleteinek tanúsága szerint a női sírokban gyakran fordulnak elő a mellen elhelyezve bőrrel körülragasztott, domború üvegtükrök, melyeknek talán valami babonás jelentőségük lehetett. A mi díszesebb ezüst tükörkeretünk gazdagabb, előkelőbb tulajdonosra enged következtetni. Külön érdekessége a darabnak, hogy a maszkoknak öntőmintáját ismerjük. A verseci verőtövön kétszer is előfordul ennek a jellegzetes hajviseletű és hosszú arányú arcnak negatívja, egyszer négykaréjos medaillionba írva, másszor frizrészlet közepén *(3. kép)*. A verőtövek negatív mintáit tudniillik mind préselésre, mind öntésre is felhasználhatták.

3. Karkötő részlete, ezüst, aranyozás nyomaival *(1. kép 3)*. Kissé meghajlított, vége felé kiszélesedő vastag ezüstlemez, melynek szélét utólag ráforrasztott, kettős, kötélszerűen sodrott széldísz szegélyezi. A karkötő szélesedő végén töredékes kőfoglalat nyomai. Végén hosszúkás, szakadásból eredő sérülés. Hossza: 2·9 cm, szélessége (legnagyobb): 2·7 cm. A kiszélesedő végű nyitott karkötőtípust a kora árpádkori bronzleletek karkötői óta ismerjük. Ezüstanyagból analógiáját a balotapusztai lelet két karkötőjében bírjuk. Ezek teljesen hasonló kötélszerű dísszel szegélyezettek, csak a kiszélesedésük nem oly nagy méretű, mint a bodoglárpusztai töredéké. Érdekes a két lelőhely geográfiai kapcsolata: Balotapuszta is Halas város határához tartozik. A leletet Johannes vagy Manuel Komnenos pénzei datálják, legjobb esetben a XII. század végére,[10] de nem lehetetlen, hogy Balotapusztán korábbi pénzekkel temetkeztek és ez esetben a karkötők időben közelebb kerülnének a XIV. század elején készült bodoglárpusztai töredékhez.

4—5—6. Ezüstből préselt, lapított félgömbös pityke. Három darab *(1. kép 4—6)*. Két oldalt egy-egy lyukkal a felvarráshoz. Átm.: 1·2 cm.

7. Ugyanaz, csak kisebb, félgömbös alakú *(1. kép 7)*. Átm.: 0·9 cm. Szabó Kálmán bócsai, benei és lajosi temetőleletei szerint[11] ezek a félgömbös pitykék női sírokban a fej környékén kerültek elő, tehát valószínűleg pártdíszek voltak. A sarneni Szt. András kolostor ú. n. Ágnes-ruháján nagymennyiségű ilyen pityke van felvarrva, kisebb-nagyobb, laposabb-magasabb formában. Talán egy gazdag, díszes pártának az alapforma szerint csökkenő méretű tagjai, vagy több pártának részletei? Ezeknek a

[9] *Mihalik J.*, Arch. Ért. U. f. 19, 1899, 34 skk ; Szabó K., id. m. 52.
[10] Arch. Ért. U. f. 13, 1893, 368.
[11] *Szabó K.*, id. m. 60.

pitykéknek negatívjai megvannak a múzeumi és a verseci verőtöveken: a félgömbös mélyedésekbe pl. a bodoglárpusztai pitykék pontosan beleillenek.

8. Aranyozott ezüst, kerek, préselt ruhadísz *(1. kép 8)*. Pontkörrel határolt mezőben keresztalakban elhelyezett öt kis dudor, közben cseppalakú idomok. Az egésznek rozettajellege van. Két kerek lyuk a felvarráshoz. Átm.: 1·5 cm.

9. Kerek, préselt, ezüst ruhadísz, közepén rozettaalakban elhelyezve hat kis dudor *(1. kép 9)*. Átm.: 1·3 cm. A felvarráshoz való két lyuk.

10. Egykor kerek vagy hosszúkás aranyozott ezüst ruhadísz, töredezett széllel, rajta apró kis poncolások, mintha szőlőfürtöt vagy eperszemet utánozna *(1. kép, 10)*. Átm.: 1·4 cm.

11. Egykor kerek, aranyozott ezüst préselt ruhadísz töredéke, rajta tölgylevél nyomaival *(1. kép 11)*. A felvarráshoz való két lyuk. Átm.: 1·2 cm.

12. Aranyozott ezüst préselt ruhadísz töredéke *(1. kép 12)*. Kerületének ívéből kiszámítható, hogy nagyobb volt, mint a többiek, kb. 2·4 cm átmérőjű. Rajta madáralak szárnyának és lábának részlete.

A 8—12. számú kis lemezek valószínűleg ruha- vagy pártadíszek s ez utóbbi esetben szalagra felvarrva díszíthették a fejet. Ugyanúgy verőtövön készültek, mint a félgömbös pitykék. A Történeti Múzeum verőtövének keskeny oldalán vannak olyan negatív rozettaformák, melyek igen közelállanak hozzájuk. Ez alkalommal vetődik fel a sarneni kolostor ú. n. Ágnes-ruhájának problémája, melyen nagyszámú hasonló ruhadísz van felvarrva. Utoljára Delmár Emil tanulmánya foglalkozik vele[12] s a használható és teljes fényképsorozatával a beható tanulmányozását lehetővé teszi. A közel 1300 darab felvarrt ruhadísz között sok van a mieinkhez hasonló, teljesen azonos nincsen köztük, kivéve a már említett félgömbös pártadíszeket és a szőlő-, illetőleg eperszemes pitykéket, mely utóbbiból az Ágnes-ruhán öt darabot láthatunk. Habsburgi Ágnes királyné 1301-ben hagyja el Magyarországot és a hagyomány szerint esküvői ruhájából és főkötőjéből készítették később a sarneni apácák az antependiumot és a kis Jézus-ruhát, melyekre szorgos kézzel varrták fel ezeket a ruhadíszeket. Ez esetben a ruhadíszeknek már a XIII. század vége felé kellett készülni, de nem szükségképen Magyarországon. Hogy valami összefüggésben vannak a magyar viselettel, azt az alföldi magyar leletek analógiája mutatja. Ha feltesszük, hogy az Ágnes-ruha tényleg hazánkban készült, akkor az a tény is fennáll, hogy az ezüstlemez díszes öltözetet a legelőkelőbbek, de a nép is egyaránt viselte. A sarneni antependium ezüstdísze azonban nem egy és ugyanazon korból származik, például a nagy betűk jó néhány évtizeddel későbbiek a ruhadíszeknél. Elképzelhető ugyanis, hogy a valódi Ágnes-ruháról származó pitykék mellé a buzgó apácák évek folyamán más hasonló ezüstdíszt is rávarrogattak. Hogy az ezüstlemezkékkel való díszítése a ruhának — főként a papi ruhának — más országokban is megvolt, arra már Delmár is rámutatott.[13] A halberstadti dóm és a danzigi Marienkirche kincstárában egy, illetőleg két középkori humerálé (amictus) látható, melyek telisteli vannak varrva a mieinkhez hasonló apró ezüst rozettácskákkal.[14] Sajnos, e ruhadarabokat csak fényképen volt módunkban látni, úgyhogy végleges konkluziótól tartózkodnunk kell, annyi azonban bizonyos már ezekből, hogy az ezüst ruhadíszek használatának köre túlnő a magyar Alföldön, ahová eddig a magyarországi leletek alapján lokalizálták.

[12] *Delmár E.*, Középkori magyar emlékek Svájcban 1941.
[13] *Delmár E.*, id. m. 26.
[14] *J. Braun*, Die lithurgische Gewandung 1907, 34, 3 k.; 37, 7 k.

13—15. Ezüst pitykegomb, három darab *(1. kép 13—15)*. Két félgömbös részből összeforrasztva. Ilyen gombok préseléséhez való mélyedéseket a verseci verőtövön is megfigyelhetünk. Az egyik félgomb közepén kis kerek fül. Magassága a füllel együtt: 2·5 cm.

16—17. Ezüst pitykegomb, két darab *(1. kép 16—17)*. Az előzőkhöz hasonló, csak kisebb. Akasztókarikája tagozott pántból alakított. Magassága: 2·3 cm. A gombok a hosszú dolmány gombolásához valók voltak. Az inget kisebb ezüstgombokkal gombolták.

18. Ezüst pitykegomb *(1. kép, 18)*. Félgömbös alapjához kerek, lapos sík csatlakozik. Ez utóbbin domború dísz: hét rozettaalakban elhelyezett kör, mindegyikének

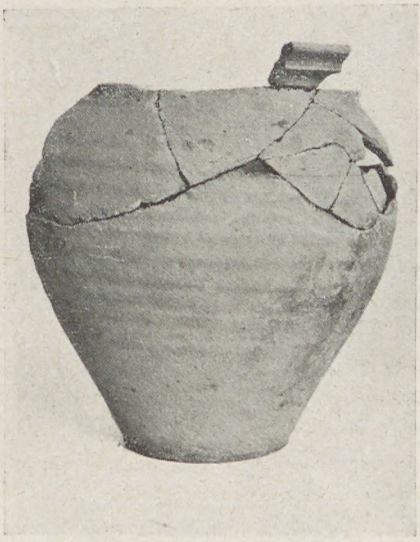

4. kép.

közepén apró dudor. Átm.: 2·2 cm. Teljesen hasonló gomb került elő az ágasegyházai temetőből.[15]

19. Cserépedénytöredék *(4. kép)*. Vörös mázatlan cserép, korongolás nyomaival. Kis kerek talpával, erősen szélesedő körtealakú testével, széles szájnyílásával és kihajló, tagolt peremével teljesen megfelel a szokásos magyarországi XIV. századi edénytípusoknak. Magassága: 15·8 cm, talpátm.: 7 cm. Több darabból összeragasztva.

Az edényben 2312 darab pénz volt. Három közülük aranydukát, melynek kettejét Zsigmond verette (C. N. H. II. 119a). A többi ezüstpénz Nagy Lajos, Mária és túlnyomólag Zsigmond vereteiből,[16] ez utóbbi uralkodásának minden korszakából, még a legkésőbbiből is.

A Kiskunhalas-bodoglárpusztai lelet tehát a XIV. század végén és a XV. század elején virágzó anyagi kultúránk egy láncszeme. Pontosan beleilleszthető az eddigi

[15] *Szabó K.*, id. m. 47, 196 sz.

[16] C. N. H. II 89A, 94A, 114, 116, 121, 125A, 125B, 125C, 126, 128. — A numizmatikai adatokat dr. Huszár Lajos úrnak köszönhetem.

hasonkorú leleteink körébe. Valószínűleg nem egy, hanem több csontváz tartozékai, mert a nagyobb kerek ruhadísz férfisírokban, a félgömbös pitykék és tükör nőisírokban szokott előfordulni. Amint már említettük, nem mernénk határozottan állítani, hogy ez a fajta ezüstlemezdíszes viselet alföldi, magyar jellegzetesség lenne, ezt már a sarneni antependium, a halberstadti és danzigi humerálék dísze, valamint az albestii lelet kizárják. Szemléletünket keresztmetszeti tengely szerint beállítva, azt hisszük, hogy ilyen téren a középkorban nemzeti sajátságokat kihangsúlyozni még nem szabad. Itt

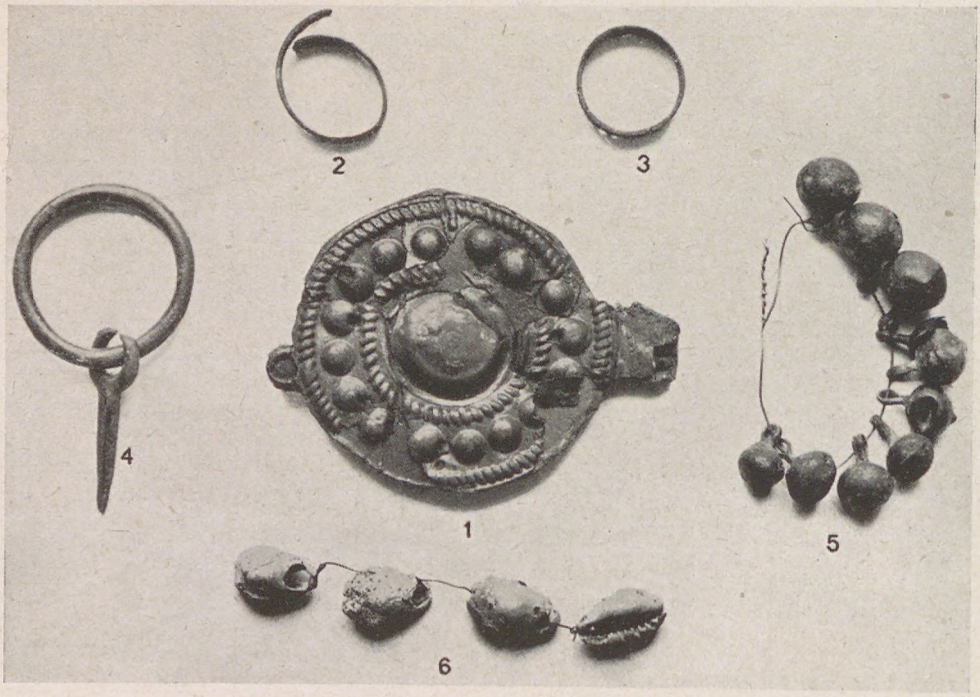

5. kép.

inkább maga a kor az, ami nagyobb, átfogó területenkint nyilatkozik meg a hasonkorú leletekben, politikai határokra való tekintet nélkül.

Kisebb jelentőségű, de szorosan ide tartozik az ugyancsak nemrégiben előkerült jászdózsai lelet a Magyar Történeti Múzeumban *(5. kép)*. Gyökerei — amint látni fogjuk — messze a magyar földnek honfoglaláselőtti multjába nyúlnak vissza. A lelet fődarabja az a rossz ezüstből készült töredékes csat *(5. kép 1)*, melynek préselt kerek lemezén kettős kötélszerűen sodrott keretben kis félgömbös dudorok sorakoznak. A csat közepét kiemelkedő kerek mező alkotja. Hogy csatnak nőtagja volt, azt az egyik oldalon megmaradt kis akasztókarika tanúsítja; a vele szemben lévő oldalon töredéket nyúlvány és pálcika látszik; talán ennél fogva varrták a csatot a szövetből készüls övre. Hogy ezek az övcsatok férfi vagy női viselet tartozékai, azt nem lehet eldönteni. Talán inkább női övek voltak, hiszen Szabó Kálmán alföldi ásatásainak tanúsága szerint a férfiövek általános típusa még a XVI. század elején is az a pártaöv, mely az avarkori és honfoglaláskori övek módjára még mindég peckes csaton átbujtatott szíj-

véggel csukódott.[17] A jászdózsai csathoz hasonló a Kiskunhalas-fehértói lelet csatpárja *(2. kép 5)* (Magyar Történeti Múzeum). A dudorok itt kötéltag nélkül sorakoznak egymás mellé, a középmezőben kiemelkedő A vagy M betű látszik. Feltétlen szövetlapra volt felvarrva, ez a 3—3 apró lyukból látható. A harmadik idevágó leletünk a Történeti Múzeum brassói leletének két csatja, melyen két sor aranyozott dudor keretel középső, csipkés keretbe foglalt hatalmas kristálykövet. Ugyancsak a XIV. századból származik.

A jászdózsai és a hasonló típusú csatok, illetőleg boglárpárok messzi előzményei az avarkori sírokban találhatók. Horváth Tibor tette közzé az üllői sírmező leleteit.[18] A 184. számú női és a 201. számú leánygyermek sírban a jobb-, illetőleg a balkulcscsont tájékán egy-egy aranyozott bronzlemezből készült boglárpárt talált,[19] melyek a jászdózsai csat előzményeinek látszanak lenni. Az avar csatok oválisak, mélyek, úgyhogy az oldalkerületük síkja is indadíszes, ellentétben a mi csatjainkkal, melyek csupán vékony préselt lemezből állanak és valamilyen alapra lehettek felvarrva. Az avar csatok is préselt technikával készültek s tetejükön végigfutó félgömbsor, mely ez esetben színes üvegkövet keretel, feltűnően hasonló a középkori magyar csatok dekoratív megoldásához. Az üllői boglárpárok a VIII. században készültek, s hasonlóakat találtak Horváth szerint Csúny, Cikó és Abony avarkori sírjaiban. Ebbe a csoportba tartozik még a híres dunapataji aranykapocspár,[20] mely valószínűleg bizanci készítmény.

A jászdózsai és halasi leletek avarkori előzményeire László Gyula figyelmeztetett. A középkori ásatásainknak már a megindulása is élénk fényt vetett azokra a kapcsolatokra, melyek a magyar XIV—XV. századi pártövek és az avar fegyverövek között szerkezetileg fennállanak.[21] E tényhez most egy másik meglepő formai összefüggést sorolhatunk: a jászdózsai és Kiskunhalas-fehértói csatokban ugyancsak VIII. századi avarkori ősi hagyományok élnek tovább népünk legkülönbözőbb rétegeiben.

A jászdózsai lelet többi darabja jelentéktelen. Két bronzgyűrű *(5. kép 1—3)*, az egyik nyitott, széles abroncsuk szélein végigfutó tagolással. Egyszerű bronzcsat: karika pecekkel *(5. kép 4)*. Hasonlókat talált Szabó Kálmán Ágasegyházán.[22] 9 darab kisebb-nagyobb rossz ezüstből készült pitykegomb *(5. kép 5)*, gömbös testtel, kis köldökgombbal és felvarráshoz való füllel. 4 darab fehér Cypraea kagyló *(5. kép 6)*. A jászdózsai lelet kora a Kiskunhalas-bodoglárpusztai és fehértói leletekkel együtt a XIV. század vége.

Bárányné Oberschall Magda.

[17] *Szabó K.*, id. m. 68 sk; 75.

[18] *Horváth T.*, Az üllői és kiskőrösi avar temető (Archaeologia Hungarica XIX). Budapest, 1935.

[19] *Horváth T.*, id. m. 24, 27, 61, 47 t., 1—4.

[20] *Horváth T.*, id. m. 61, 48 t.

[21] *Szabó K.*, id. m. 68 sk; 74 sk.

[22] *Szabó K.*, id. m. 42, 157 sz.

AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM TÖRÖK SZŐNYEGE A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

Rövid idővel ezelőtt értékes és hézagpótló kisázsiai szőnyegemlékkel sikerült az Iparművészeti Múzeum gyüjteményét gyarapítanunk. E szőnyeg valójában oly nagyméretű töredék *(1. kép)*, amely folytatólagos díszítése következtében tökéletes eszté-

1. kép.

tikai képet nyujt. Az arabeszkes usákok[1] csoportjába tartozó töredéket Ledács Kiss Aladár szőnyeggyüjteményéből szereztük.

Ezen arabeszkes usák szőnyegtöredék helyreállított állapotában 178 cm széles és 192 cm hosszú. Szélessége némi kiegészítéssel hitelesen teljessé volt tehető a restaurálás során. A hosszából hiányzó darab nagyságát hozzávetőlegesen sem tudjuk megállapítani. A szőnyeg tükrének alapszíne — mint az az arabeszkes usákoknál törvényszerű — világos (paprika) vörös, amelyen sötét körvonalú folytatólagos sárga díszítés van: háromszor ismétlődő egyenlőszárú keresztidomú arabeszkes és palmettás motívum közeibe nyolcszögű alakba komponált, ugyancsak palmettás és arabeszkes díszítmény kapcsolódik. Ez utóbbi ékítmény kétszer teljesen, a szőnyeg két hosszanti szélénél pedig

[1] A kisázsiai szőnyegfajták elnevezésére lásd: *Layer—Mihalik—Csernyánszky*, Régi kisázsiai szőnyegek kiállítása. Budapest, 1935.

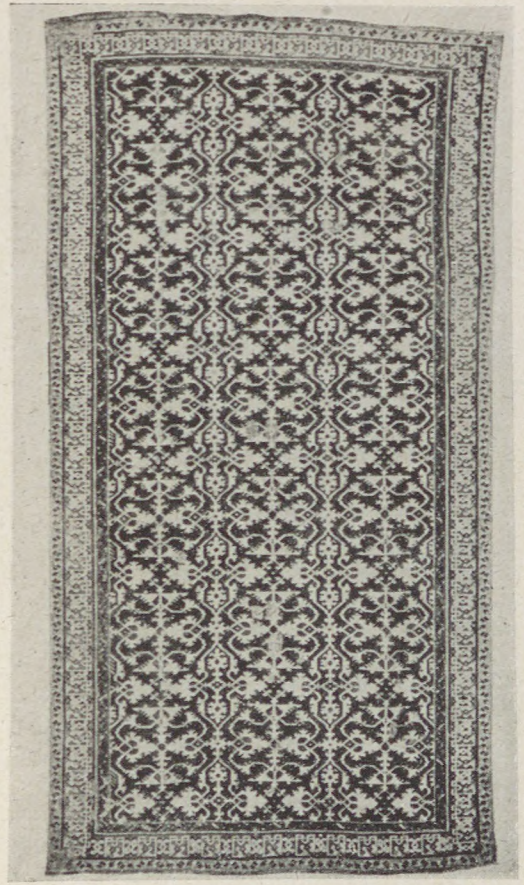

3. kép.

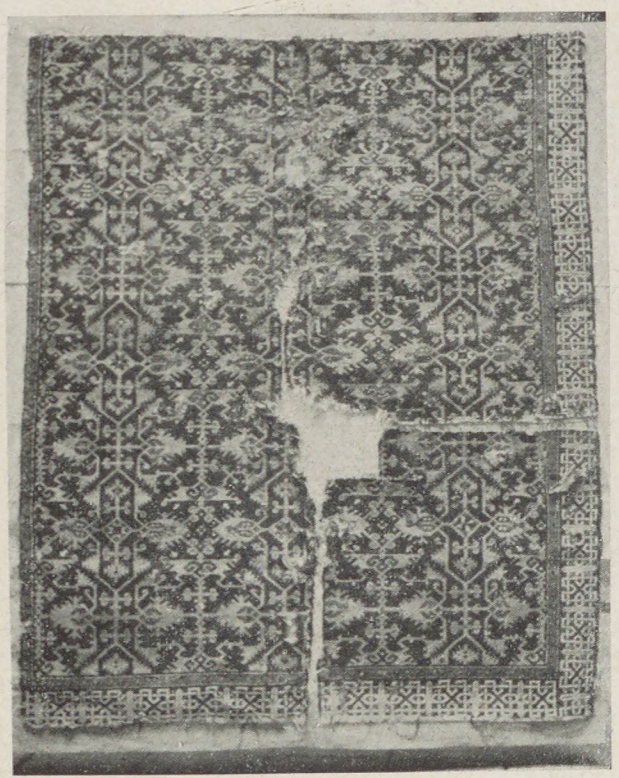

2. kép.

4. kép.

egyszer félalakban, tehát szintén háromszor ismétlődik. Az egymásba fonódó végtelen minta szimmetrikusan tölti ki a tükör felületét. A növényi származású, finom zegzugvonalas mértani elemekké merevült ritmikusan ismétlődő palmetta és arabeszkdísz sárga színét itt-ott, egy-egy meleg búzakék, sötétebb vörös, fehér vagy barnás színfolt élénkíti. A szőnyeg keretét két keskeny, vörös és sárga mértani díszű búzavirágkék szegély között vörös alapon, szögletesrajzú, sötét körvonalú fehér szalagfonat tölti ki. Ez a szalagfonat a törököknél előszeretettel alkalmazott, összefüggő díszítéssé stilizált k u f i írásjegyekből alakult. A XV—XVI. századi európai festmények tanúsága szerint ez a keret csak korai, a XV. század második, illetőleg a XVI. század első feléből származó szőnyegeken fordul elő.

Wilhelm Bode[2] és az ő nyomán Kühnel[3] a fonatos keretű szőnyegeket, bármilyen tükördíszűek is azok, „Holbein-szőnyeg"-nek nevezi. Ezt az elnevezést nem tartjuk sem igazságosnak, sem egészen pontosnak, éppen ezért nem is használjuk azt. Igazságosnak azért nem tartjuk, mert a nagy festőt megelőzően számos olasz quattrocento mester is lefestette a Holbein névre keresztelt szőnyegeket, pontosnak azért nem mondható ez a megjelölés, mert a kisázsiai szőnyegek több, különféle csoportja alkalmazza ezt a keretdíszt. „Holbein-szőnyeg"-nek több joggal nevezhetők a sötétzöld alapon nyolcszögű medaillonokkal és arabeszkekkel díszített kisázsiai szőnyegek, bármilyen keretűek is legyenek azok, mert az ilyeneket Holbein valóban gyakran ábrázolta festményein. A magyar szakirodalom mindig is csak erre a csoportra alkalmazta a „Holbein-szőnyeg" megjelölést.

Arabeszkes szőnyegünk eredeti állapotában *(2. kép)* két részből állott. Tükrén több kisebb és egy nagyméretű hiányossággal, külső keretszegélye teljesen hiányzott, baloldali hosszanti középső keretsávja sem volt meg. A helyreállítás munkája kiváló műgonddal készült és az élvezhetetlen, piszkos, rongyos és fogyatékos töredékből nagyszerű művészi élményt nyujtó egészet varázsolt. A kiegészítésnél csupán a külső keretszegély nem hiteles, mivel abból semmi sem maradt meg, annak pótlására a belső szegélyt másolták le. Eredetileg a külső szegély rajza a belsőétől eltérő lehetett, ugyanis a fennmaradt hasonló szőnyegeken mindig különböző a két keretszegély díszítése, sőt színezése is.

Mielőtt rátérnénk fentebb leírt ezen új szerzeményünk jelentőségének ismertetésére, néhány szóval megemlítjük e szőnyeg felfedezésének regényes történetét.[4] Tulajdonképen a háborúnak köszönhető e nagybecsű műtárgy előbukkanása és megmenekülése az enyészettől. A szőnyeg volt tulajdonosa a padláslomtalanítások során Budán, a várban egy ócskás kézikocsiján fedezte fel annak nagyobbik részét, majd nagy nehézségekkel azon a padláson, ahonnan a másik rész származott, a kisebb darabot is sikerült megtalálnia. Valóban szerencse, hogy éppen egy élesszemű szakértő akadt útjába az ócskás kocsijának és megmentette ezt a nagybecsű szőnyeget.

Miben rejlik tehát e szőnyeg rendkívüli műértéke? Hisz köztudomású, hogy a kisázsiai szőnyegek között éppen az arabeszkes usák Európában a leggyakoribb, legnépesebb típus. E szőnyegfajta készítésének kora a XV. század vége és a XVIII. század első fele közötti időszakra, tehát több mint két évszázadra terjed. Ábrázolása az európai festészetben a XVI. század elejétől kísérhető figyelemmel olasz, német, spanyol

[2] *W. Bode*, Vorderasiatische Knüpfteppiche aus älterer Zeit. Leipzig, 1914. 131 skk.

[3] *E. Kühnel—K. Erdmann*, Orientteppiche (Bilderhefte der islamischen Abteilung). Berlin, 1935. 12 sk.

[4] *Ledács Kiss A.*, Régi keleti szőnyegek gyüjtése (Kéziratban.) 57.

és a XVII—XVIII. században főképen németalföldi mesterek képein. A XVII—XVIII. századi arabeszkes szőnyeg valóban rendkívül gyakori; úgy múzeumok, mint gyüjtők birtokában számos példányt találunk és a kereskedelmi forgalomban is sűrűn fordul elő. A kisázsiai szőnyegek leggazdagabb lelőhelyén, Erdélyben, az erdélyi protestáns templomokban még ma is tömegesen vannak ilyen későbbi arabeszkes szőnyegek. Éppen ellenkezően áll azonban a XVI. századi, főképen annak első feléből való arabeszkes szőnyegek számaránya. E korai szőnyegek a XVII. századiaknál mindig nagyobb méretűek, a tükörben az arabeszkes minta kétszer, háromszor is megismétlődik. Ezek a korai darabok annyira ritkák, hogy csak néhány — többnyire nem teljes — ilyen szőnyegemléket ismerünk. A fonatos keretűek pedig — tehát ez az új szerzeményünk is — a képes ábrázolások szerint a legkorábbiak és a legértékesebbek az arabeszkes usák szőnyegek csoportjában.

A legfinomabb csomózású, fonatos keretű arabeszkes usák a berlini múzeum tulajdonában van *(3. kép)*. A katalógus 1500-ra datálja.[5] E nagyméretű, páratlan finom arabeszkdíszű szőnyeg tükrében ugyancsak három pásztában ismétlődik a minta, de ellentétben töredékünkkel, itt a nyolcszögbe illeszkedő arabeszkmotívum alkot három pásztát, míg amannál mint már leírtuk, a keresztalakú ékítmény ismétlődik ugyanannyiszor. A berlini szőnyeg tükörrajza lágyabb,hajlékonyabb a mi példányunkénál, a keret fehér fonatos sávja zöldalapú és a fonadékon átérezni, hogy kufi-írásjegyek stilizálásából van összeróva. Báró Tucher Henrik bécsi szőnyeggyüjteményében ugyancsak van egy fonatoskeretű arabeszkes usák *(4. kép)*, amely szerepelt az 1914-ben Budapesten rendezett nagyszabású kisázsiai török szőnyegkiállításon.[6] Ez, a berlininél kisebb méretű szőnyeg, annál durvább csomozású és merevebb rajzú. E két szőnyeg közé osztható be az Iparművészeti Múzeum most megszerzett töredéke. A tükör kiterjedését tekintve a mi szőnyegünk a berlinihez áll közelebb, merevebb rajza és keretének azonos volta viszont a bécsi arabeszkes szőnyeghez kapcsolja, amelynél azonban sűrűbb csomózású és finomabb rajzú. Összehasonlításul az alábbiakban adjuk e három szőnyeg adatait:

Berlini szőnyeg hossza:	334	cm.	Szélessége:	186	cm.	Csomószáma:	1450	(cca)
Budapesti töredék hossza:	192	,,	,,	178	,,	,,	1300	,,
Bécsi szőnyeg hossza:	245	,,	,,	149	,,	,,	1155	,,

A bécsi arabeszkes szőnyeg tükrében a hármas tengelyt alkotó keresztalak csak középen teljes, a széleken a külső tagot a keret levágja.

Három sorban ismétlődő, arabeszkes tükrű, fonatos keretű szőnyeg, tudomásunk szerint, eddig csak egy darab volt ismeretes: a berlini teljes példány. Ehhez a ritkasághoz büszkén csatolhatjuk most az Iparművészeti Múzeum újonnan szerzett töredékét. A Tucher-gyüjtemény kisebb méretű két pásztás tükörrel bíró fonatos keretű arabeszkes szőnyegéhez hasonló darab van a londoni Victoria and Albert Múzeumban és egy másik a boroszlói múzeumban. Bode dícséri a frankfurti múzeum korai példányát,[7] amelyről azonban nem említi, hogy milyen keretdísszel bír.

[5] *E. Kühnel—K. Erdmann*, id. m. 13.

[6] *Csányi—Csermely—Layer*, Erdélyi török szőnyegek kiállításának leíró lajstroma. Budapest, 1914. 18; *W. Bode*, id. m. 132, 74 k.; *J. Orendi*, Das Gesammtwissen über antike und neue Teppiche des Orients. Wien, 1930, 927 k.

[7] *W. Bode*, id. m. 132.

A budai várból előkerült töredék művészi jelentősége egyrészt abban van, hogy az arabeszkes usák szőnyegcsoportnak egyik legkorábbi és legritkább példányát ismerjük meg benne, másrészt éppen a budapesti Iparművészeti Múzeum szőnyeggyűjteményét gyarapítja, amelynek különleges hivatása a kisázsiai szőnyegművészet történetének tökéletes és hiánytalan képét bemutatni.

Az Iparművészeti Múzeum eddig összegyűjtött kilenc[8] arabeszkes usákja — az imaszőnyegek nagyságának megfelelő — kisméretű szőnyeg. A tükör valamennyinél egy pásztás és egynek kivételével szimmetrikus. Két példánynak keretében búzakék alapon növényi dísz között kufi írásjegyből származó ékítményt találunk. E két darab a XVI. század végéről való. További három arabeszkes szőnyegünk a XVII. század elejére datálható. Az elsőnek keretében fekete alapon szekfűs rozetták díszlenek. A másodiknak kékszínű keretében rozettákkal és levelekkel ékesített törtvonalú inda fut. A harmadiknak, az előbbieknél szélesebb keretét vörös alapon, hatoldalú karélyos medaillonok díszítik. Kék alapszínű, de egyébként ez utóbbi szőnyeghez hasonló rajzú kerete van még három — a XVII. század második feléből származó — arabeszkes szőnyegünknek. Jellemző e három darabra az aránytalanul széles keret és a kisméretű tükör. Apró rozettás és felhőszalagos díszű, sötétkékalapú kerete van az utolsó darabnak, amelynek tükre nemcsak kisméretű, de asszimmetrikus rajzú is. E legdurvább kivitelű arabeszkes szőnyegünk a XVIII. századi kisázsiai szőnyegszövés hanyatlásának jeleit viseli magán. Gyűjteményünk itt felsorolt kilenc arabeszkes usákjához csatolva most megszerzett, az 1500-as évek elejéről származó töredékünket, szemléltetően tudjuk bemutatni a kisázsiai szőnyegek arabeszkes usák csoportján a fejlődéstörténet folyamatos menetét.

Magyarországi magángyűjteményből még két arabeszkes usák töredéket[9] ismerünk, amelyeknek kora a XVI. század közepére tehető. Mindkettő régebben publikált darab, annak idején nem ismervén fel korai voltukat, XVII. századi példányoknak tartották azokat. Az egyik, Giergl Kálmán hírneves műgyűjteményéből származó töredék,[10] amely később Wolfner Gyula gyűjteményébe került.[11] Kerete hiányzik, csupán a belső keretszegélyt jelző rovátkás vonaldísz maradt meg hiánytalanul körös-körül, ami azért fontos, mert a tükör nagyságát pontosan meghatározza. Ez a töredék tehát valójában egy keret nélküli szőnyegtükör. Három pásztásnak mondható, de a díszítmény elrendezése nem igazodik a középtengelyhez, aminek következtében a tükör kitöltése sem szimmetrikus. A másik töredék *(5. kép)* az 1914-ben Budapesten rendezett szőnyegkiállításon,[12] mint Radvánszky Antal báró zólyomradványi gyűjteményének darabja szerepelt. Alsó vízszintes keretszegélye és hosszanti részéből egy darab hiányzik. Keretének rajza medaillon-keretes arabeszkes szőnyegeinkéhez hasonló. A belső szegély, akár a Wolfner-féle töredéken, itt is rovátkás vonalsor. Tükre szimmet-

[8] A tárgyalás sorrendjében e szőnyegek adatai a következők: (lelt. sz., hossza, szélessége, csomószáma): 1. 14433, 165 cm, 112 cm, cca 960; 2. 14432, 112 cm, 110 cm, cca 616 (töredék); 3. 14430, 155 cm, 92 cm, cca 1088 (töredék); 4. 7970, 174 cm, 123 cm, cca 850; 5. 14781, 156 cm, 113 cm, cca 960; 6. 94/1914, 9, 172 cm, 118 cm, cca 988; 7. 8521, 154 cm, 102 cm, cca 672; 8. 14431, 155 cm, 110 cm, cca 504; 9. 7969, 152 cm, 115 cm, cca 725.

[9] A két töredék adatai: Wolfner-féle 182 cm, 145 cm, cca 1220; Radvánszky-féle 177 cm, 184 cm, cca 1054.

[10] *Éber L.*, Magyar Iparművészet 10, 1907. 94, 167 k.

[11] *Layer—Mihalik—Csernyánszky*, id. m. 18.

[12] *Csányi—Csermely—Layer*, id. m. 20, 13 sz.

rikus és a Tucher-féle szőnyegével azonos elrendezésű, azonban ennél s újonnan szerzett töredékünknél hajlékonyabb az arabeszkek rajza. E két töredék tükrének arabeszkes elemei annyira hasonlóak egymáshoz, hogy azok egyike-másika szinte azonosak mondható. Mindkettő a berlini szőnyeg lendületes vonalvezetésének örököse, csupán ritkább csomózásuk következtében rajzuk hatása nem annyira fínom.

Néhány számszerű adattal szeretnénk rámutatni a Magyarországon, illetőleg Erdélyben fennmaradt XVII—XVIII. századi arabeszkes szőnyegek mennyiségére.

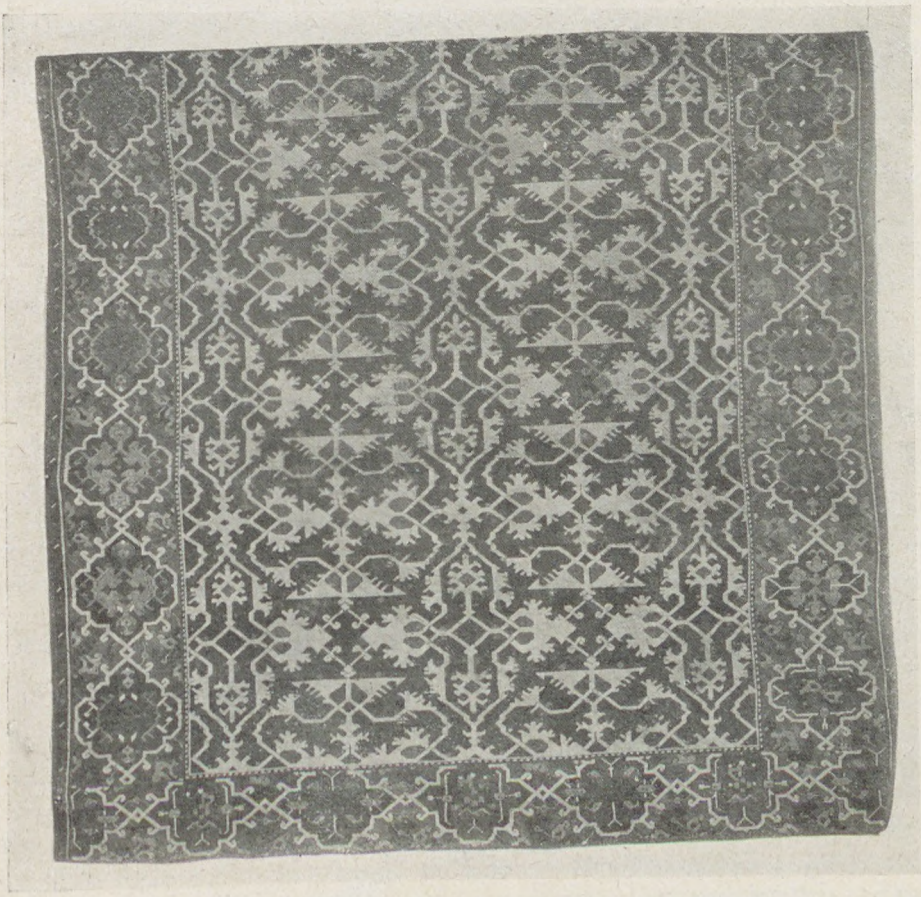

5. kép.

A budapesti, 1914. évi szőnyegkiállításon 38 drb. arabeszkes szőnyeget mutattak be.[13] Az erdélyi evangélikus egyház templomainak tulajdonában pedig 1933-ban 98 arabeszkes usákot tartottak számon.[14] Ezeken kívül több példány van még magánosok és közgyüjtemények birtokában, valamint az erdélyi református egyház templomaiban is, amelyekről azonban sajnos nem áll semmiféle kimutatás rendelkezésünkre.

Az erdélyi templomokban napjainkig féltve őrzött kincsek a hívek kegyes adományából származtak, mint azt a donátorok több szőnyegemléken feliratokkal is meg-

[13] *Csányi—Csermely—Layer*, id. m. 17 skk.

[14] *E. Schmutzler*, Altorientalische Teppiche in Siebenbürgen. Leipzig, 1933, 22 skk.

örökítették. E donatiókból kitűnik, hogy őseink mily nagyra becsülték a keleti szőnyeget, amely mint művészi berendezési tárgy igen korán általánossá válik a magyarság körében. Erre vonatkozó írott adataink 1503-ig nyúlnak vissza. Régi ingósági leltáraink számtalan szőnyeget említenek meg.[15] Hogy ezek milyen fajtájúak voltak, azt pontosan nem tudjuk meghatározni, mert a szűkszavú felsorolásokban csak nagyritkán sikerül egy-egy szőnyegfajtára ráismerni. Csupán azt tudjuk, hogy e leltárakban a „skárlát" szőnyeg kisázsiai szőnyeget, a „dévány" szőnyeg perzsa szőnyeget jelent. XVII. századi ravatalképeinken a halotti lepedő helyett gyakran arabeszkes szőnyeget látunk. A leltárakban szereplő skárlát szőnyegek között bizonyára igen sok arabeszkes usák lehetett. A képes ábrázolások, de még inkább a fent ismertetett számos arabeszkes szőnyegemlék beszélő bizonyítéka annak, hogy mennyire becsült és kedvelt volt nálunk a kisázsiai szőnyegek itt bemutatott csoportja.

Bode megállapítása szerint e szőnyegfajta annakidején Európában valamennyi keleti szőnyeg között a legnépszerűbb volt.[16] Az arabeszkes usák készítésének fénykora a reneszánsz kivirágzásának idejére esik. Higgadt, egyenletes díszítési módja teljesen megfelelt stílusának és esztétikai követelményeinek. Bizonyára ezért is volt olyan páratlan sikere e kor embere előtt.

A magyarság, amelynek formalátásában ösztönösen élt a reneszánsz ízlés, korának szellemét szőnyegkultúrájában is határozottan kifejezésre juttatta. Minthogy a keleti szőnyeg kereskedelmi útvonalainak és elosztó piacainak Magyarország volt legfontosabb tényezője, e szőnyegek elterjesztésében és közvetítésében kiváló szolgálatokat teljesített. E kisázsiai szőnyegeknek ma is Magyarország a leggazdagabb lelőhelye.

A magyar szaktudománynak tehát hivatása a kisázsiai szőnyeg történetének teljes feldolgozása, annál is inkább, mert a külföldi irodalom eddig főként a régi perzsiai származású szőnyegremekek bemutatására szorítkozott. E rendszerint nagyméretű művészi ritkaságok nem kerültek annakidején kereskedelmi forgalomba, hanem mint diplomáciai természetű ajándékok jutottak az európai uralkodók és főrangúak tulajdonába. Később helyszíni gyüjtés eredményeképen a nagy európai és amerikai gyüjtemények szerezték meg azokat. A hajdan európaszerte oly nagy népszerűségnek örvendő kisázsiai szőnyegeket távolról sem méltányolja a nyugati szakirodalom oly mértékben, mint amilyen kiváló szerepet játszottak azok a saját korukban, s csupán a szintén ritkaságszámba menő egészen korai kisázsiai emlékeket tárgyalja behatóbban.

Az Iparművészeti Múzeum — mint már említettük — 1914-ben reprezentatív kisázsiai szőnyegkiállítást rendezett, amelyen 312 drb. remeket gyüjtöttek össze. A kiállítás tudományos eredményeiből merít az a Párizsban, 1922-ben megjelent francianyelvű díszmű,[17] amelyet Layer Károly múzeumunk néhai igazgatója állított össze. Az Iparművészeti Múzeum következő kisázsiai szőnyegkiállítását ugyanő rendezte 1935-ben. Lényegesen kevesebb, mindössze 133 darab szerepelt e kiállításon, amelyek azonban kivétel nélkül Budapest múzeumaiból és magángyüjteményeiből kerültek ki. E kiállítás tulajdonképen fővárosunkban lévő kisázsiai szőnyegeknek bemutatkozása volt. Az utóbbi szőnyegtárlaton észlelt újabb tudományos eredményekről eddig egy-

[15] *Csernyánszky M.*, Szépművészet 5, 1944, 302 skk.

[16] *W. Bode*, id. m. 132.

[17] *Ch. Layer—J. Végh*, Tapis turcs provenant des églises et collections de Transsylvanie. Paris, 1922.

általában nem jelent meg összefoglaló, részletes publikáció, mindössze a katalógus és néhány rövid ismertetés őrzi annak emlékét.[18]

Szakirodalmunk mostanáig nem igyekezett a magyar multtal kapcsolatba hozni kisázsiai szőnyegemlékeinket. Az újabb kutatás egyik célja, hogy a tárgyi emlékek és az írott adatok között élő összefüggést teremtsen. E mellett fontos feladatunk, hogy a legkiválóbb kisázsiai szőnyeggyüjteményt, amelyet Iparművészeti Múzeumunk őriz, a legtökéletesebbé és a legteljesebbé fejlesszük. A kisázsiai szőnyegek magyarországi multja kötelez bennünket erre.

Csernyánszky Mária.

SZENT-ISTVÁNY TIBOR EZÜSTGYÜJTEMÉNYE.

1944 karácsony éjszakájának félelmes légiriadós és vak sötétjében iszonyatos robajjal leszakadt az Iparművészeti Múzeum kiállítási nagy csarnokának kettős üvegsátra és kirepültek az ablakok. Drótérintkezések folytán kigyulladtak az összes villanylámpák és vakító reflektorként világították meg az alázuhanó üvegeket, a sűrű füstként kevergő hópelyheket és a velük keveredő, kavargó portengert. Ilyen, Dante poklához hasonló drámai látnivalók közt sebződött meg súlyosan a magyar iparművészet multjának páratlan remekeit őrző szép múzeum. A tragikus nagy katasztrófában már minden elveszettnek és reménytelennek látszott. A gyüjtemények teljes anyaga szerencsére épségben átvészelte a pusztulást, mert a múzeumnak a hivatásuk magaslatán álló hű tisztviselői huzamos, gondos és szakszerű elcsomagolásokkal már előzőleg biztonságos helyekre menekítették az értékeket.

Nagymultú múzeumunk pazar kincsei a régi gazdagság szépségeiben sorakozhatnak fel ismét a kiállítási szekrények polcaira, az épület örvendetesen folyó és máris előrehaladt karbahozási munkálatainak befejezése után. A nagy múzeumi elődök fáradozásokkal teli munkájuk eredményeit látható jelekben sikerült tehát átmenteni és e mellett még az egykori gazdag mecenások gyüjtései és nemes adományai is mind hiány nélkül vészelték át a biztos pusztulás fenyegető rémét. Régi gyüjtőink buzgalmának köszönhetjük kincseink igen jelentős részét s így a nemes adományok megsemmisülése a múzeumnak a gyüjtőkkel hét évtized alatt szövődött barátság erős kötelékeit fájdalmasan és a magyar kultúrára nézve érzékeny veszteséggel téphette volna szerteszét.

Pedig a múzeum továbbépítésének és fejlesztésének sarkalatos jelentős pontja a szép magyar otthonokat építő gyüjtőkkel való intenzív szoros kapcsolat. Hogy e programmunkat tovább fokozhatjuk és e tervünk sem dőlt véglegesen romba, biztató és örvendetes jelét láthatjuk abban, hogy a jelenleg még romépületnek tűnő hajlékunkban első hírnőkként máris megjelent Szent-István Tibor s a múzeum talpra állásába s fellendülésébe vetett bizalmául ajándékként felajánlotta ezüst és óragyüjteményét.

A mult folyamán kis embereken kívül főleg gazdag gyárosok, magasrangú hivatalnokok, főurak, sőt még Ferenc József is az adományozók és támogatóink sorába tartoztak. Szent-István Tibor ezekhez viszonylag szerény ajándéka mégis maradandó emlékű marad, mert elesettségünk és letörtségünk sötét napjaiban hozta meg számunkra a reményt és a sikeres továbbfejlesztés igéretét.

[18] *Jajczay J.*, Magyar Művészet 11, 1935, 183 skk; *Mihalik S.*, Magyar Iparművészet 38, 1935, 105 skk.

Szent-Istvány Tibor történeti nagy hagyományokkal telített, nemes kultúrával átitatott selmecbányai család sarja. A festészetben jó eredményeket elért fivére az iparművészeti iskola tanára volt; közeli rokonságából követek és a magyar kultúra egyéb magas polcaira jutott férfiak kerültek ki. Szülővárosának megkapó műemlékei és művészeti ragyogó emlékei őt magát is a művészet felé vonzották. Ezirányú hajlamai a műgyüjtésben öltöttek testet. Vagyon nélkül tisztán a Magyar Nemzeti Banknál viselt főellenőri állásának jövedelméből tudta csak ezt a nemes célt megvalósítani.

1. kép.

Évtizedek áldozatos lemondásával és buzgalmával mégis elérte, hogy maradandó értékekkel és válogatott fínomizlésű emlékekkel gyarapította a nemzet kultúrjavait.

Tudatos munkával a régi órákat és a magyar ötvösművészeti emlékeket gyüjtögette; már kezdettől fogva azzal a szándékkal, hogy egy esetleg létesítendő óramúzeum alapítását segítse elő és az Iparművészeti Múzeum magyar gyüjteményét olyan művekkel gyarapíthassa, melyek a fényes multnak megfelelően mutatják be ennek a ma már jóformán multba tűnt művészeti ágnak az egykori magas hőfokon való sugárzását.

Gyüjteményének legkiemelkedőbb darabja Gyerőfi Borbála aranyozott ezüstpohara *(1. kép)*. A felfelé szélesedő hengeridomú ötvösmű poncolással cápásdiszű; méretre, díszítésre, megmunkálásra szerény mű. Mégis nevezetes emlék, mert szájpereménél elöl fonott, leveles koszorúban ott díszlik készíttetőjének neve: GYEROEFI BORBALA, a készítés éve: 1693 és a koronából kiemelkedő nyíllal átlőttnyakú, szájában virágos csokrot tartó szarvast s felette félholdat és csillagot ábrázoló címere; két-

ségtelen bizonyítékául annak, hogy Erdély nevezetes emlékű nagyasszonyának kincses-házából származik.

Az erdélyi családok sorában egyik legősibb eredetű Gyerőfiek előbb a Szapolyai ház hűséges hívei voltak, majd ügyes politikával Báthori István és a Rákócziak közelségében és verőfényében tetemes gazdagságra tettek szert s Erdély változatos és viszontagságos életének hangadóivá váltak. Borbála asszony előbb az Apafi korban nagy

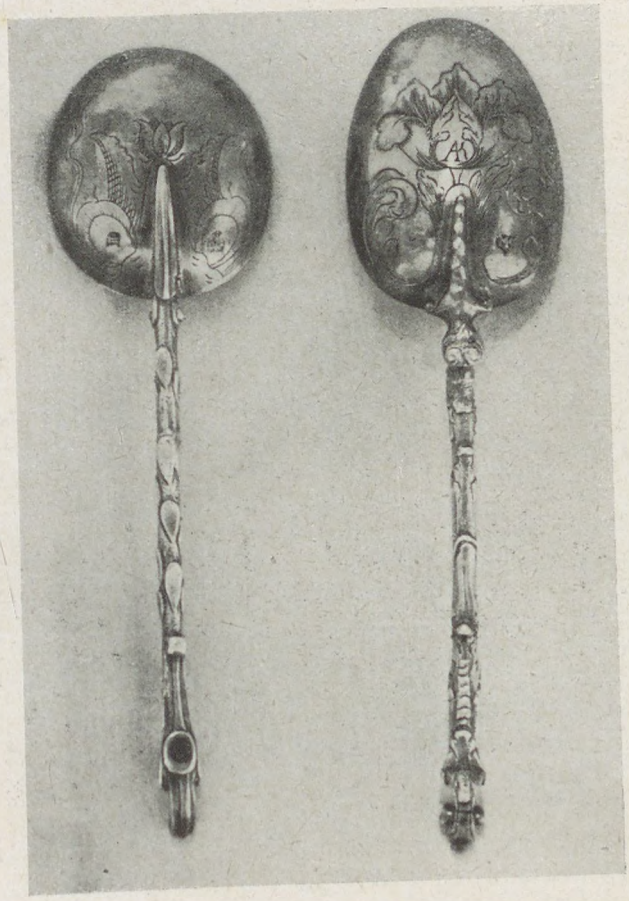

2. kép.

szerepet vitt Gyulafi Lászlónak, Maros-szék főtisztjének, későbbi császári tábornoknak és kormánytanácsosnak volt a felesége, majd — miután ezt a férjét anyja méreggel megétette s azt így 1699-ben „az isten ifjú korában el is törlé a világból" — Kornis Istvánhoz ment nőül.

Az Iparművészeti Múzeumba most jutott cápás pohara ennek az erdélyi nagyasszonynak egykori gazdagságát mérsékelten pompázza; de ismerjük azt a méretre is jelentékeny és növényi nagy díszekkel ékes aranyozott ezüsttálját, mely a Gróf Andrássy Manó gyüjteményében maradt reánk s így a nagyratörő és jómódú nőnek magasfokú pompaszeretetéről is hű képet birunk. A XVIII. század elején férfi ágon is kihalt

Gyerőfi családnak egyben utolsó nőtagja vol; kincseiből és gazdagságából az Esterházyak és a Kornis grófok örökösödtek.

A tisztán keresetéből élő és így jóformán jelentéktelen anyagiakkal rendelkező Szent-Istvány Tibor reménytelenül kísérletezhetett volna a magyar történelem kimagasló egyéneinek kincstáraiból származó további ötvösművek szerzésére. Ezért inkább a régi magyar polgárság háztartási készleteit díszítő ezüstök gyüjtésére rendezkedett be. Főleg családja régi városának, Selmecbánya ötvöseinek emlékeit kutatta. A Felvidék bányavárosaiban, úgy látszik a XVII. század második felétől, a reneszánsz és barok ölelkező és keveredő stílusából formailag érdekes és díszítményeikben is gazdag megoldású kanalakat készítettek. Sperndorfer és Schüszler András, Hacker Joachim és Allert Mihály besztercebányai, valamint több, így például a csupán T K fonott

3. kép.

monogrammjáról ismert selmecbányai ötvös műhelyéből kikerült díszkanalak ismert és kedvelt csoportját Szent-Istvány Tibor gyüjteménye két darabbal gazdagítja *(2. kép)*.

Mindkettő merőjét vésett nagy levelek és tulipán virágok ékítik. Az egyiken a besztercebányai ötvöscéh pólyás hitelesítő bélyegén kívül családjegyes és I H monogramos mesterjegy tűnik szembe. A magyarországi ötvösjegyek kutatásában érdemeket szerzett Kőszeghy Elemér ezt a XVI. század vége felé működött és 1602-ben is említett Hammermann Jónás jegyeként vezette be szakirodalmunkba. Szent-Istvány Tibor ezüstkanalának vésett nagy leveles és virágos díszéhez hasonló ornamentika azonban inkább a XVII. század második felétől kezd ötvöseink műhelyeiben lábra kapni és így ezt a művet jegyével együtt Hammermann-nal szemben annak a Hacker Joachim nevű besztercebányai mesternek tulajdonítjuk, kinek működése bizonyára nemcsak az idáig 1645-től 1651-ig kimutatott időre terjedt, hanem jócskán benyúlhatott a XVII. század második felébe is. Hogy ez, az immár Hackernek tulajdonított, hermákkal és galyazott ággal díszes nyelű szép ezüstkanál nem lehet a XVI. és XVII.

század fordulójakor élt Hammermann műve, azt a kanál egyszerű stíluskritikai vizsgálata is igazolja és ha valóban helytálló, akkor a műtörténeti irodalomnak az az állítása is, hogy 1630 előtt a besztercebányai ötvöscéh hitelesítő bélyeget nem használt.

A másik ezüstkanál merőjének vésett ékítménye az előbbi besztercebányai kanállal rokonságot tart, a gazdag plasztikus levéldíszes nyele azonban rögtön elárulja, hogy annál későbbi időkben készült A rajta látható selmecbányai hitelesítő bélyeg és az 1715 és 1732 között működött Klein Mihály M K monogramos mesterjegye érde-

4. kép.

kes tanúsága annak, hogy az erdélyi részekben végbement nagy metamorphosisnak s a Rákóczi szabadságharcnak a felvidéki társadalmi rétegekben is nagy eltolódásokat okozó változásai a selmecbányaiak életében nagy zökkenőket nem okoztak, hanem a polgárság ott tovább élt a művészet konzervatív hagyományainak világában.

Ugyanabban a városban készült, száz évvel később, így tehát a francia forradalom eredményeinek, közelebbről pedig a napóleoni hadjáratok viszontagságai között változó történelmi díszletek között tengődő és megviseltségében emberibb és tisztább életre vágyó polgárság részére Henkuss Mátyás háromlábú sótartója *(3. kép, 1)*. Körülbelül egyidős vele Kolbenhayer János nagyszombati ötvös két, hasonló célt

szolgáló talpas ezüstje *(3. kép, 2)*. Mindhárom művön azt a józan formaadást és takarékos díszítőmódot találjuk, mellyel a készítő mesterek tartózkodó korláttal tudták magukat és művészi képességüket az egységes hatásnak alávetni.

Művészetünknek ebben a lecsendesült korában magányos világban élt Besztercebányán Libay Sámuel. Pozsonyban tanult, egykor Bécsben is járt és tanúja volt a császári város fényes, sokszor francia minták után dolgozó műhelyei lázas munkaütemének. Tettvágyát és alkotási készségét besztercebányai elhagyottságában ezüstfiligrándrótból alakított bogarak és szobrok készítésébe ölte. A „bogaras" embert a hír szárnyra vette, a bécsi és pesti ötvöscéh dísztagjává választotta, a szűkpénzű polgárság körében odahaza azonban megélhetése céljából háztartási ezüstök készítésére kényszerült. Filigrándrót legyei, szöcskéi, sáskái és ugyancsak drótból készült Napó-

5. kép.

leon és Ferenc császárkirály szobrai már régóta az Iparművészeti Múzeumban hirdetik tökéletes és az egész világ megbecsülését kivívott technikai jelességét. Ez a díszes sorozat Szent-Istvány Tibor ajándéka révén most az 1835-ből származó (U évbetűs) tojásidomtestű ezüst cukorszórójával gazdagodik *(3. kép, 3)* és így egyúttal a régi magyar ötvösség nagy büszkeségeitől származó művek sora is örvendetesen bővül a XIX. század első felében készült magyar polgári ezüstök múzeumi gyüjteménycsoportjában.

Libay kortársa és sorstársa Szentpétery József, a pesti ötvöscéh szűk keretei között tengette életét. Ő is járt egykor Bécsben, messzebbre vágyott; a napóleoni háborúk viszontagságai visszafordították. De megérte azt a dicsőséget, hogy a besztercebányai és bécsi ötvöscéh dísztagsági iratán kívül a párisi akadémia oklevelét is műhelyének falára akaszthatta. Tollal és kalapáccsal, írásban és tettel harcolt a magyar ötvösművészet minőségi fokozásáért. A reformkorban reá hárult a művészet fellendítéséért vívott szerep. Az Iparművészeti Múzeum már régóta gyüjti nagy reliefjeit s az utóbbi

évtizedben a Máriássy családtól is odakerült a Patayak címerével díszített öt darabból álló impozáns asztalkészlete. A nagy nemzeti megújhódást eredményezett magyar reformkor kiválóságainak készített díszkardjaiból már kettőt őrzött a múzeum; Szent-István Tibor ajándékából most odakerült az a harmadik remek is, melyet eredetileg az érsekújvári polgárság a magyar függetlenségi küzdelmek izzó napjaiban, 1848 május 23-án nyujtott át hálája emlékéül a tisztújítását vezető Czuczor János elnöknek *(4. kép)*.

A kardról, reliefes figurális és akantuszleveles díszeiről Szentpéterynek az ötvösművészet jártasságában és tudásban öntudatos hatalmának fölénye sugárzik. Markolatán az ország címere alatt lévő férfiú reliefes mellképében hihetőleg az érsekújváriaknak a tradicionális előjogok világának lejárásakor nagy szolgálatokat tett Czuczort örökítette meg. A hátoldalon a városcímerből — az egykori ottani vár hatszögű alaprajzából — alakított arabeszk, alatta jobb szemére vak férfiú mellképe ékeskedik; arcvonásai alapján Kölcsey Ferencre, a Hymnus szerzőjére ismerünk reá.

Szentpétery gyakran zördült össze a németszellemű pesti ötvösökkel. Boltját egyízben a céh be is záratta és segédtartásától is eltiltotta. A pesti mesterek között Giergl Alajos, Prandtner József, a budai ötvösök sorában Gretschel József a hangadó. Az ő világuk volt ez, hiába él és agitál közöttük a „nemzet dísze", a legkiválóbb magyar ötvös. Süket füllel mennek el mellette. Ezen pest-budai mesterek mindegyikétől szerzett és juttatott a múzeumnak Szent-Istvány egy-egy jellemző darabot: tojásidomú talpas cukorszórót Giergltől 1818-ból *(5. kép, 1)*, elefántcsontfüles körteidomú alacsony kannát Prandtnertől 1832-ből *(5. kép, 2)* és harangalakú asztali csengőt Gretscheltől 1841-ből *(5. kép, 3)*. Hangulati egységükkel és összehangolódásaikban mindegyik mintaszerű, de Szentpétery nagyságának és művészetének árnyában csak provinciális jellegűvé törpülő alkotások.

Az erdélyi műhelyből kikerült Gyerőfi Borbála poharából, a bányavárosok XVII—XIX. századi ezüstemlékeiből s a pest-budai mesterek kezétől eredő művekből álló Szent-Istvány Tibor-féle gyüjtemény kicsiny, jó tükre a magyar ötvösművészet történeti fejlődésének. Felkutatójuk és egybegyüjtőjük féltő gondoskodással helyezte előbb letétbe az Iparművészeti Múzeum biztonságot ígérő oltalmába. Az egyre katasztrófálisabbra tornyosuló háború szörnyűségeiben egyetlen vigasza gyüjteménye volt. A főváros, melyben élt, csatatérré vált. A tragikus pusztulás nem törte meg teljesen lelke idealizmusát. Az ostrom alatt rejtekéül szolgáló pincékből kitámolyogva, megbizonyosodhatott féltett kincseinek az Iparművészeti Múzeumban épségben történt megmentéséről. Az ajándékozás nemes örömét is még átélhette, de már nem érte meg gyüjteményének az újjáépülő múzeumban való reprezentatív kiállítását. Szíve, mely megindító és megható önzetlenséggel az Iparművészeti Múzeumon át a nemzet kincsévé tette gyüjtésének hasznos eredményeit, halálosan megsebződött a főváros pusztulásának könnyes és véres napjaiban.

Mihalik Sándor.

RUDNAY SÁNDOR EMLÉKÉRMÉNEK VIASZMODELLJE.

Az öntési eljárással készült emlékérmek modelljét köztudomás szerint síma lapra viaszból vagy plasztelinből mintázza meg a művész, esetleg kőből vagy fából faragja ki és ez a modell szolgál eredeti mintául az első öntvényhez, mely után készül a többi emlékérem. A verési eljárásnál régebben, a redukciós gép használata előtt, a negatív

éremképet közvetlenül véste acélba az éremvéső művész és így ennél az eljárásnál modellre nem volt szükség. Különös érdekességre tarthat tehát számot Rudnay Sándor esztergomi érseknek azon viaszmodellje, melyet még 1939-ben az Ernst-gyüjtemény aukcióján szerzett meg az Éremtár (aukció-katalógus 786. sz.). Ez a modell Rudnay Sándor 1822-iki vert emlékérmével tart szoros kapcsolatot *(1. kép)*. A viaszmodell leírása:

E) EXAN RV — F. PR I S V . VNG (Alexander Rudnay Fürstprimas von Ungarn). A körirat betűi részben letöredeztek és azért maradtak meg csak a fenti hiányos

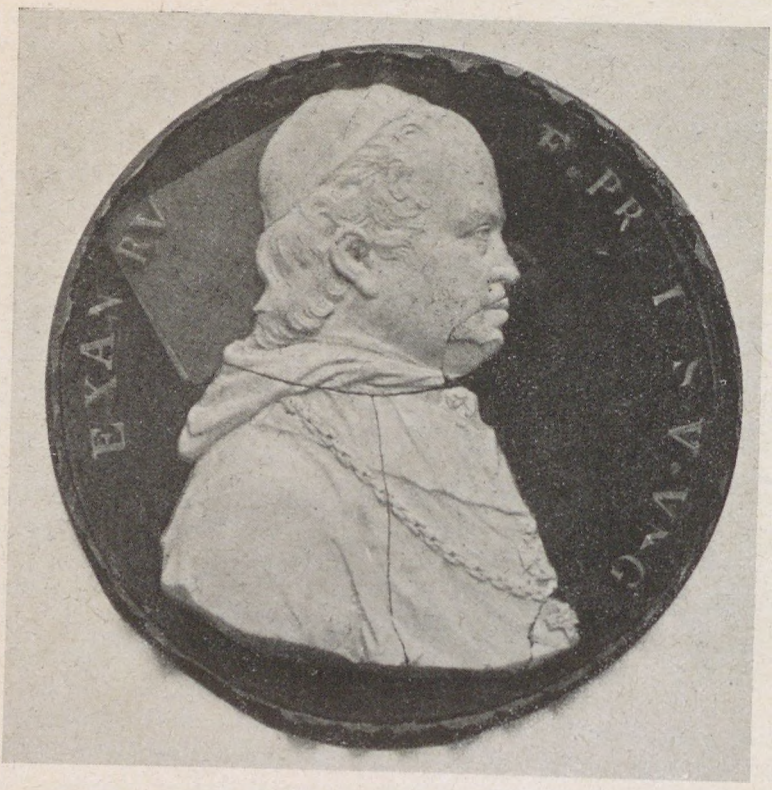

1. kép.

alakban. Középen halvány rózsaszín viaszból mintázott mellkép j. papi öltözetben, fején biretummal, mellén aranyláncon függő kereszt és rendjel (máltai kereszt). A karszelvényen a készítő művész jelzése *J. Lang*. Az üveglap fémkeretbe foglalva üvegbúra alatt.

Az emlékérem, amellyel a viaszmű a legszorosabb kapcsolatba hozható, két változatban ismeretes nagyobb és kisebb formában *(2—3. kép)*. A nagyobb érem leírása:

E) PRINC . PRIMAS ALEXANDER DE RUDNA ARCHI EPISC . STRIGONIENSIS mellkép ugyanúgy, mint a viaszmintán, karszelvényen I . LANG . F . jelzéssel, alatta félkörben XVI MAII MDCCCXX INAUGURATUS .

H) 19 sorban D . O . M . AUSPICE. / AUGUSTA . REGIS . APOSTOLICI . / FRANCISCI . I . PROVIDENTIA. / SEDE . PRIMATIALI. / CUM. CAPITULO . METROPOLITANO. / POST . TRIUM . PROPE . SECULORUM. / EXILIUM. / LOCO . NATALI . RESTITUTIS. / PRINCIPI . ECCLESIAE. HUNGARICAE. / HONORIBUS. / MAGNAE . HUNGARORUM . DOMINAE. / DIVORUMQUE. / STEPH . PROTO REGIS . ET ADALB . E . M . / PANNONIAE . APOSTOLORUM. / AFUNDAMENTIS . EXCITANDAE. / PRIMUM . HUNG . LAPIDEM. / SOLEMNI . RITU . DEDICAVIT. / IX CALENDAS MAII / MDCCCXXII.

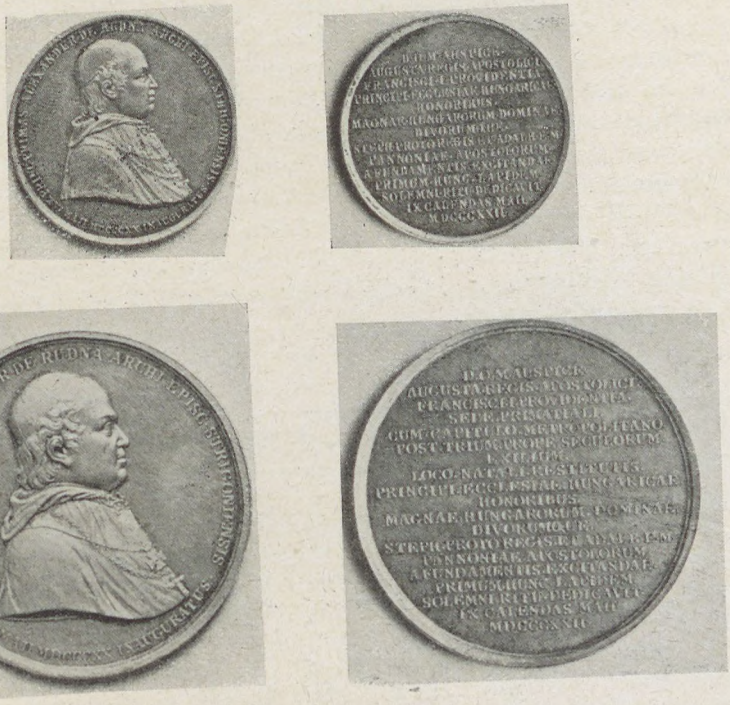

2—3. kép.

Éremtárban arany 46 mm, 41·88 g, ezüst 46 mm, 34·96 g, vasöntvény 46 mm, Weszerle G. XXX. t. 4.

A kisebb érem leírása:

E) Mint a nagyobb érem, csak kisebbített formában.

H) Mint a nagyobb érem, csak kisebbített formában, azzal a különbséggel, hogy a felirat csupán 4 sor, mert az előbbi érem feliratából a 4—8. sorok el vannak hagyva. Éremtár arany 30 mm, 17·47 g, ezüst 30 mm, 13·08 g, Weszerle G. XXX. t. 7.

Úgy a viaszmodell, mint a két emlékérem a rajtuk látható jelzés szerint J. Lang művei. Ez a J. Lang azonos Josef Nikolaus Lang bécsi éremművésszel, a bécsi vésnök-akadémia igazgatójával. Lang 1776—1835 között élt és 1828 óta volt igazgatója a vésnökakadémiának (Stempelsammlung IV. 1290. lap). A Stempelsammlung adatai éppen az érem készítése idejéből (1822) nem tesznek említést róla. Még egy magyar vonatkozású műve ismeretes: a pozsonyi kórház alapítására 1830-ból.

A modell és az érmek egybevetése a legszorosabb összefüggésre utal. Nemcsak a portré beállítása azonos, hanem az arcvonások, ruházat, lánc, rendjel stb. mind ugyan-

olyan elhelyezésben látható a modellen és az érmeken. Nyilvánvaló tehát, hogy Rudnay prímás modellt ült Langnak az emlékérem készítéséhez. Lang a prímásról viaszmintaképet készített és ezt a viaszportrét használta fel mintaképül a vert érmek verőtöveinek vésésénél. Sajnos, semmi közelebbi adat nem ismeretes arra nézve, hogy Lang járt-e Esztergomban, vagy egyáltalán hol és mikor mintázta a prímást, de ezekután bizonyos, hogy közvetve élet után készült a két emlékérem portréja.

Hátra van még egy kérdés, milyen alkalomból készült a modell és a két érem? Erre nézve az érmek hátlapi felirata és Rudnay Sándor életrajza kellő felvilágosítást nyujt. Rudnai és divékfalvi Rudnay Sándor 1819. júl. 12-én lett esztergomi hercegprímás, ahová az erdélyi püspöki székből került. Mint prímás, elődjének Barkóczi Ferenc érseknek a tervét igyekezett megvalósítani és hozzáfogott a székesegyház, valamint az érseki palota építéséhez. 1822. ápr. 23-án tette le mindkettőnek és ezekkel együtt a papnevelő intézetnek is az alapkövét. Még korábban 1820. máj. 15-én pedig az esztergomi érseki székhelyet és vele együtt a káptalant Nagyszombatból Esztergomba hozta át. Az érmek feliratából kitűnik, hogy e két nevezetes esemény, t. i. az érseki székhely hazahozatala és az alapkőletétel emlékére verték ezeket, tehát a modell is nyilván ezen alkalomból készült. Ezáltal a keltezetlen viaszminta keletkezési idejét 1822. elejére tehetjük és Langot, akitől eddig csak vert érmeket ismertünk, mint viaszmintázót is bemutathatjuk.

Huszár Lajos.

GYARAPODÁS — ÚJ SZERZEMÉNYEK

Ebben a rovatban a Magyar Történeti Múzeum tárai és gyüjteményei időről-időre beszámolnak az új szerzeményekről és gyarapodásokról. Utoljára a „Jelentés"-ekben számoltak be a Magyar Nemzeti Múzeum tárainak gyarapodásáról. Az utolsó füzet 1938-ban látott napvilágot. Azóta ilyen fajta összefoglalás nem jelent meg. A legtöbb új szerzemény azóta nagyrészt ismertetésre került. A gyüjtemények közül egyedül az Éremtár gyarapodása jelent meg évenkint a „Numizmatikai Közlöny" hasábjain. A többi tárak gyarapodását itt kívánjuk röviden közreadni, mégpedig az 1940-es évtől kezdve. Azért megyünk vissza 1940-ig, mivel a háborús esztendők alatt a közlési lehetőségek korlátozódtak, az új szerzeményekről a nagyközönség, de még a kutatók sem nyertek felvilágosítást. A beszámolókból láthatjuk, hogy a Magyar Történeti Múzeum a háborús évek alatt is, sok nehézség ellenére is gyarapodott, fejlődött.

A **Régészeti Tár** 1940. évi új szerzeményei közül kőkori edényeket ajándékozott *Petróczy József:* egy agyagbögrét, amely típusa szerint a bükki kultúra legkésőbbi szakaszából való Tiszapolgár-Tikosról (Ősk 4/1940), ugyaninnen egy tiszai kultúrába tartozó talpas edényt (Ősk. 3/1940) és egy csövestalpú, valamint egy kis edényt (Ősk. 1 és 2/1940): rézkoriakat. Ugyancsak ő ajándékozott a múzeumnak egy badeni edényt Deszkről (Ősk. 6/1940). Szentistván (Borsod megye) a lelőhelye egy nagy kőszakócának szintén *Petróczy József* adományából (Ősk. 7/1940). Rövid ásatással több szép edényt mentettünk meg Tiszaugról. Az edények mind a rézkorból származnak (Ősk. 12/1940). Vétel útján szereztük meg két nagy urnát Újpestről (találták Thaly Kálmán-utca 36 udvarán). Az egyik közülük kiöntőcsöves, igen ritka edényforma (Ősk. 11/1940). Egy kis bronzkori bögre *Beretvás Margit* ajándékaként került gyüjteményünkbe Törtelről (Ősk. 14/1940). Soroksárról (Szapáry-utca 2) a bronzkor III. periodusába tartozó urnasir leleteit szerezte meg a tár, egy nagyobb urnát és egy kisebb díszített bögrét (Ősk. 15/1940). A dunántúli mészbetétes kerámiát képviselte három bögre Kisszékelyről (Tolna megye, Ősk. 9/1940). Átfúrtfejű gombos tű

tartozott a lelethez. *Schmierer László* ajándéka. Gyulavarsándról későbronzkori edényeket és cserepeket ajándékozott *Petróczy József* (Ősk. 5/1940). Koravaskori bronz lándzsahegy Tiszaugról egészíti ki az őskori gyüjtemény gyarapodását (Ősk. 13/1940).

A római gyüjtemény legfontosabb gyarapodása *dr. Porsch József* ajándékozásának volt köszönhető. Kisárpáson egy Kr. u. IV. szd.-ból származó temető bolygatásából előkerült leleteket mentette meg és juttatta a Magyar Történeti Múzeumnak. Kiemelkedő érdekességű darab egy ládika összeállítható bronzveretei. A veretek díszítése igen érdekes, a vékony bronzlemezek alá érmeket tettek és ezeket átverve díszítették a lemezt. A jól ismert domborműves pannóniai ládikaveretek egyik előfutárját láthatjuk az új kisárpási ládikaveretben. A többi sírmelléklet is jellegzetes a Kr. u. IV. szd.-ra. Hagymafejes bronz fibulák, lemezből készült csat, bronz karperecek és egy nagyobb nyeles fémtükör, mind beleilleszkedik ebbe a leletegyüttesbe. Az arany ékszereket egy gyűrű, láncocska és két fülbevaló képviseli. Nem hiányoznak a kis illatszeres üvegek, a kúpos üvegpohár és egy kis üvegcsésze sem. A kerámiai anyag két kisebb agyagedényen kívül egy, a mi sótartónkra emlékeztető fémmázas edény. A háromosztatú edényke fűszerekhez szolgált, az egyik részének kiöntőszája van, talán ecetet tartottak benne. Meg kell említeni még egy mécsest NERI bélyegzővel. Egyik legérdekesebb darab egy csont orsóvég, szorítókarikával. A leletekhez tartozó 68 érem Maximinus Dazatól (Kr. u. 305—314) Gratianusig (Kr. u. 367—383) uralkodó császárok veretei (Róm. 3/1940).

A római gyüjtemény kocsivereteit egy bronz tengelyborítással gyarapította *gr. Zichy István* főigazgató (Róm. 2/1940). Korban megegyezik a kisárpási leletekkel egy későrómai bronzlemezcsat Pilismarótról *Horváth A. János* ajándéka (Róm. 1/1940). Brigetióból két intagliot vett a múzeum (Róm. 4/1940). A Néprajzi Tártól ú. n. római konyhaleletet vett át a Régészeti Tár. Lelőhelye Döbrököz—Szőlőhegy. A lelet több bronz tálból, vederből, üstből, merítőkanálból és szűrőből áll, ezekhez néhány vastárgy, köztük egy rostély járul (Róm. 6/1940). A Hadimúzeumtól egy vaskést vett át a tár, Sziszekről (Róm. 5/1940).

Az alföldi szarmata leletek közül *Petróczy József* ajándékából több helyről kerültek be leletek a múzeumba. Csongrádról egy sírlelet, amelyben főleg gyöngyök voltak, ezenkívül egy orsógomb, valamint kézzel formált bögre. Ugyancsak Csongrádról egy nagyobb temető leletei közül főleg hajkarikákat és egy nagyobb edényt ajándékozott *Petróczy József*. Ugyancsak az ő ajándéka egy szarmatakori edény Tiszapolgár-Tikos lelőhelyről. Egy másik hasonlókorú edény Bugyiról került a gyüjteménybe (Népv. 13/1940). Jellegzetes szarmatakori kerámia és gyöngyök jöttek be a Régészeti Tárba Törökszentmiklósról, a községi téglagyár területéről. Ugyaninnen gombos germán fibulák, csatok, orsógombok, fenőkő és egy fésű, mint hivatalos küldemény érkezett. Az utóbbi leletek Kr. u. VI. sz.-ból valók (Népv. 10/1940). *Horváth Á. János* ásatott több avar sírt Pilismarót határában, ezek közül 17 sír anyagát ásatási feljegyzéseivel és lelettérképével együtt a Régészeti Tárnak adta. A pilismaróti avarkori leletek legnagyobbrészt edények. Fémtárgy kevesebb került elő, néhány fülbevaló és egy nagyobb hatosztatú karika, főleg pedig egy kerek fehérfém tükör érdemel említést. (Népv. 1 és 4/1940). Ugyancsak Pilismarótról; de Basaharc-dűlő környékéről való egy avarkori sírlelet, amelyet ugyancsak *Horváth Á. János* adott a múzeumnak. Érdekes aranyozott bronz övveret emeli ki ezt a sírleletet a többi hasonló közül (Népv. 3/1940). *Petróczy József* ajándékdarabjai közül Csongrádról még fel kell említeni egy avar préselt szíjveretet és egy hajkarikát (Népv. 7/1940). Közelebbről meg nem határozható népvándorláskori szórványos edények Bajkáról (Bars megye, Népv. 17/1940), Nógrádjobbágyiról (Népv. 8/1940) és Tiszaugról (Népv. 16/1940) gyarapították a Régészeti Tár gyüjteményét. Ez év szerzeményei közé tartozik továbbá néhány szórványos lelet Tiszanagyfaluból: húnkori simított díszű edény, avarkori bögre és egy vas nyílhegy (Népv. 11/1940). Honfoglaláskori sírleleteket ásott ki és hozott be *Kiss Károly* Üllőről. A sírmellékletek között arany ékszerek, bronz karperec, nyeregveretek, vas kengyel,

csiholó acél és nyílcsúcs van (Népv. 12/1940). Ugyancsak a honfoglalás korából való néhány hajkarika, amelyet Zsitvamártonfalván (Népv. 14/1940) és Oroszváron (Népv. 15/1940) ástak ki. *R. A.*

A Történeti Tár 1940. évi új szerzeményei között kimagaslik egy közel háromkilós színarany serleg, amelyet Pálffi Miklós kapott ajándékba az alsóausztriai rendektől 1589-ben annak emlékére, hogy Győr városát a törököktől visszavette. Az ajándékozó a győri hős leszármazottja, *Pálffy László herceg*. A fedeles serleget színes, részben beágyazott részben plasztikus zománc borítja, mely hálószerűen veszi körül a síma aranyfalat. A zománcdísz között ott van Alsó-Ausztria címere, továbbá trófeacsoportok, pálma- és olajágak: a háború és béke szimbolumai. Fedélgombját római harcos szobra alkotja, lábát török fejen nyugtatva. A harcos pajzsán ott van az osztrák császári címer, a magyar és cseh címerek között, továbbá német felirat és 1598 évszám. A pompás serleg valamelyik alsóausztriai műhelyben készülhetett. Az ajándékozó a serleghez még Pálffi Miklós szablyáját is csatolta, melyet Győr visszavételénél viselt, valamint egy XVIII. századbeli okiratot, mely a serleg történetét mondja el magyar, német és latin nyelven (lásd Magyar Művészet, 1938. p. 282. Bárányné Oberschall Magda tanulmánya).

Különben az 1940-es év főként magyar gyűrűkben gazdagította a Múzeum gyüjteményét. Történetileg is legfontosabbak ezek közül Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin állítólagos gyűrűi, melyeket a fejedelem egyik oldalági leszármazottja ajándékozott. A férfigyűrű egyszerű arany-abroncs, csavarodó plasztikus levélkoszorúval, B. G. betűkkel és 1622-es évszámmal. A másik tipikusan erdélyi késő-reneszánsz gyűrű. Keskeny aranyabroncsán niellós virágdísz, magas niellós kőfoglalatában gúlaalakú szürke gyémánt. Akár igaz a fejedelmi pár nevéhez fűződő hagyomány, akár nem, a két gyűrű kétségtelenül magyar eredetű és érdekesen illik bele gyüjteményünk gazdag gyűrűsorozatába. Egy másik arany, kisméretű gyermek-gyűrűt Beregszentmiklóson a Rákóczi vár udvarán találtak ásás közben. Fekete-fehér zománcos nefelejts virágos gyűrűcske, belül feketezománcos betűkkel a tulajdonos neve: Száromsági Örsébet 1660. Két arany és két aranyozott ezüstgyűrű nagyváradi, illetőleg kisbédi leletekből került elő. Kettő közülük a XVII. század közepére jellemző gyakori típust variálja, melynél a kőfoglalaltban üveglap alatt arannyal és színesen festett címer vagy dekoratív motívum látható. Az egyik kisbédi lelet, és a XVII. század második felére datálható, a vele együtt talált tallérokkal. A másik két nagyváradi ékszer magasfoglalatú köves gyűrű s igen jól egészíti ki a XVII. századi erdélyi anyagot. A nyolcadik új gyűrűnk egy kádárcéh mester tulajdona lehetett, Felsőgallán találták. Egyszerű bronzabroncs, fejében vésett kádárcéh jelvényekkel: hordó, körző stb. s a mester monogrammja. Az ötvösművészeti gyüjtemény gyarapodását egy empire filigrónos, ezüst cukorfogó egészíti ki, melyet a selmecbányai Libay János mester készített 1812—28 táján, továbbá két óntál: az ároktövi református egyház tulipános díszű önkannája a XVII. századból, mely eperjesi mesterjegye miatt ritka példány és a szendrői egyházból származó Úrasztali tányér 1639 évszámmal.

Rendkívüli fontos új szerzeményünk Péter király ólombullája, melyet Kecskemét környékén találtak. Szabálytalan kerek, kis öntvény, alul két lyukkal, melynél fogva az okmányhoz volt erősítve. Rajta domborúan a szakállas király mellképe, köpenyben, koronával, liliomos jogarral és országalmával. Felirata, mely a reversre is kiterjed igen hiányos: PETRVS DI GRA. VNGARIORV. R. 1038—41 vagy 1044—46 között készülhetett.

A Történeti Tár kultúrhistóriai anyaga három bronzcorpusszal gazdagodott. A legrégibb töredékes darabot Bihar megyében találták és a magyarországi Krisztus corpusok egy ismert csoportjára jellemző, a XIV. század elejéről. A másik kettő a budai várban került elő, a pénzügyminisztérium építési munkálatainál két cserépedénnyel együtt. A XVII. század első felének késő-reneszánsz típusát követik.

A keramika köréből fontos egy holicsi fayence tálca, közepén színesen festve tarka lovon léptető huszár alakja, a XVIII. század második feléből. A ritkán előforduló

holicsi példányt a Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete ajándékozta. Egy síma üvegpalack és hozzávaló pohara a XVIII. század végén divatos köszörültdíszű úri üvegkészlet darabjai voltak. Rajta elől a Marich-címer. *Gróf Somssich Józsefné gróf Szőgyény Marich Camilla* ajándéka.

Kisebbértékű, de kulturtörténetileg érdekes szerzemények még: XVIII. század végéről származó kovácsoltvas kávédaráló, egy összehajtható, fekete szaruból készült, sárgarézszámos mérővessző, 1840 körüli időkből, egy XVII. századi üvegvágó, egy XVIII. század közepére datált kézzel írott imakönyv, szövege között kézzel festett színes virágdísz. Érdekessége, hogy a magyar úrihímzés motívumait ismétli. Továbbá egy egri mesterjelzéssel bíró asztali szekrényóra, két XIX. század első feléből származó selyemre, illetőleg papírra festett halottas címer, a Benyovszky-család ravatalairól, és egy fehér damasztabrosz, a bécsi Szent István-templom képével és I. Ferenc császárt dicsőítő felirattal beleszőve. Ez utóbbi *Tellyesniczky Jánosné sz. Thomka Ilona* ajándéka a fentemlített üvegvágóval együtt. Pecsétnyomó sorozatunk a következő darabokkal bővült: néhány abaújmegyei kisközség XIX. sz.-i pecsétnyomója, egy XV. század végéről származó igen érdekes családi pecsétnyomó, melyet a nógrádmenyei Szanda várában találtak s melynek feliratából talán valami cseh huszita lovag nevét sejthetjük, a kaposi gubacsapók XIX. sz.-i pecsétnyomója és a zilahi mészáros céh egy XVIII. és egy XIX. századi pecsétnyomói.

Az Árpádkori település történet körébe vágó sírlelet-anyag csak szórványos darabokkal gyarapodott 1940-ben. Csongrád környéki tanyákról véletlenül előkerült középkori temető 10 sírjából a szokványos bronz hajkarikák, gyűrűk, vaskések kerültek elő, Szent István-kori pénzekkel keltezve. Hasonló leletanyag négy darabja került ki a gyóni evangélikus temető déli oldaláról.

Bárányné Oberschall Magda.

A Magyar Történelmi Képcsarnok 1940. évi gyarapodásából a következőket emeljük ki:

A grafikai gyüjtemény számára megszereztük egy főúri körökből kikerült műkedvelő vázlatkönyvét, melynek lapjain a kiegyezést követő idők társadalma, a királyi udvartól a városi és falusi nép életéig, éles szemmel megfigyelt és ügyes kézzel megörökített ceruzarajzokban és vízfestményekben vonul el előttünk. A képmások, jelenetek, viseletek és tájképek sorából, mint tökéletes kis kompozíció egy falusi kortesmenetet és közönségét ábrázoló akvarell válik ki.

A XIX. század első harmadának magyar arckép-galériáját, Ehrenreich Ádám Sándor Icones pricipum etc. című pontozó modorú rézmetszet-sorozatát, Lenhossék Mihály képmásának hiányzó lapjával tette teljesebbé *dr. Faludy Géza* ajándéka.

A fénykép-anyag számára a legjelentősebb gyarapodást a Mátyás király ikonográfiájának külföldi emlékei után készült fényképek hozták, melyeket *dr. Balogh Jolán* ajándékozott. Szerepelnek köztük a bautzeni királyemlék értékes részlet-felvételei, így a leghitelesebb Mátyás-portrék közé tartozó profil is, továbbá a boroszlói domborműről, a római, velencei, brüsszeli könyvtárak Corvin-kódexeiben található Mátyást megörökítő miniaturákról készült felvételek.

A magyar színészettörténet számára forrásértékűek Egressy Gábornak, Molnár Györgynek, Kassai Vidornak, Tóth Józsefnek élet után készült fényképei, melyeket *dr. Kozocsa Sándor* ajándékozott.

A Kazinczy Ferencről készült képmások egyik legszebb és leghitelesebb darabjának, Simó Ferenc 1829-ben készült olajfestésű mellképének, mely budapesti magángyüjteménybe került, fényképét szereztük meg, mint a magyar magángyüjtemények ikonográfiai fontosságú képeinek felvételére irányuló gyüjtési törekvésünk dokumentumát.

V. L.

MÚZEUMI HÍREK

VARJU ELEMÉR (1873—1945).

Agyában és szívében a magyar jövő ragyogó látományait hordozta; sötét sejtelmekkel vegyesen. S mert dédelgetett álmait és baljós tünődéseit ugyanaz a magyar mult táplálta, érdeklődésének és munkájának legjava a Magyar Nemzeti Múzeumé lett. Ez az intézmény vált számára történetünk megtestesülésévé.

Mikor jött, mindig sietett. A hivatalos órák leteltével lassú, megfontolt léptekkel indult útnak. Mintha a néhány órára szóló búcsú is nehezére esett volna. Az ősi magyarság abban a misztikus hitben, hogy valamennyi hozzátartozójának sorsa benne testesül meg, szerette települési helyeit a nemzetségfő tulajdonnevével illetni. Ha ez a szokás el nem évül, és kisebb közületekre is alkalmazható, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának, majd Történeti Osztályának éveken kesresztül Varju Elemér lehetett volna névadója.

Mert a múzeumi osztály, melyet vezetett, Ő volt tulajdonképen. Mi, többiek, csak szerény segítőtársai; szabadságban és fegyelemben. Szabadságban, mert senki sem érezte magát vezetettnek. Rendelkezéseket nem vártunk, nem is kaptunk. Irányítást mindig. Kifelé özönlöttek a komolyhangú, néha rideg, sőt fulmináns ügyiratok; némelyik valóságos remeke a magyar értekező stílusnak. Befelé senki sem érzete, hogy hivatalban van. Öröm volt a múzeumi munka és nyugodt biztonság, mert mindenki tudta, hogy kétes meghatározások eseteiben az Igazgató érvek egész sorával támogatott véleménye elfújja a problémákat — a nélkül, hogy döntést vagy fölényt éreztetne. Így alakult ki egy önkéntelen, szinte példa nélkül álló munkafegyelem, nem a múzeumi szabályzat, hanem Varju Elemér tudásának lelkesedésének és ügyszeretetének szuggesztív hatása alatt. Ez a hivatali miliő volt az élete, ebben a környezetben virágzott ki a tárgyakat csalhatatlanul értékelő valóságérzéke, lenyűgöző stílusismerete. Hatalmi kérdések, befolyás, szereplés nem érdekelték., Sohasem kívánt egyéb lenni, mint az ország első történeti gyüjteményének őre és vezetője.

Ami idejéből a múzeumi munkán túl fennmaradt, könyvei között íróasztala mellett telt el. Rengeteget olvasott, zavarbaejtően sokat tudott — és arányalag keveset írt. Csak úgy a maga gyönyörűségére. Érvényesülési vágyból soha egy betűt sem. Ha sokoldalú ismereteit — rendszeres feldolgozásukra csakugyan kevés volt egy emberélet —, bár egészen nyersen papírra vetette volna, megbecsülhetetlen könnyebbséget szerez jó egynéhány kutatónemzedéknek. Nem egyszer kérlelve figyelmeztették többen is erre. A választ tréfával ütötte el. Akik ismerték, tudják, milyen veszteség, hogy így történt.

Tudós pályájának kezdete a mult század végére, a millieniumi évek gazdag, boldog és biztonságosnak vélt Magyarországának korába esik. Hangyaszorgalommal látott a levéltárak és kéziratgyüjtemények átbúvárlásához s már 1898-ban sikerült legszebb felfedezését, a gyulafehérvári verses glosszákat odatűzni a Halotti Beszéd mellé. Ugyanezen évben lépett a Nemzeti Múzeum éspedig az Orsz. Széchenyi-Könyvtár szolgálatába, hol azután kedve szerint belemélyedhetett a magyar középkor társadalmi viszonyainak aprólékos tanulmányozásába. Jóllehet 1901-től 1908-ig a Turul szerkesztése is az ő vállára nehezedett, emez évek alatt gyüjtötte össze impozáns pecsét- és jegyzetanyaga javát, egyre figyelve, különösen néhai Nagy Gézánk megértő támogatása mellett, a Múzeum Régiségtárának belső életét is. S miután érdeklődése, jóllehet szeretett a részletekben elmerülni, a nagyvonalú összefüggések szemmeltartásáról sohasem feledkezett meg, a tárgyi emlékek forrás-jellegét éppen olyan világosan látta és élte át, mint az írottakét. Ebben a tekintetben szeme, ha szabad technikai hasonlattal élnünk, valóban nagylátószögű objektív volt. Anyaggyüjtése területeit ekkoriban már szuverén könnyűséggel váltogatta. Tárgyak, oklevelek egyenlőjogú tanúságok voltak kutatói ítélőszéke előtt. Így került, miután nem egy nagyobb terjedelmű dolgozatot (A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár; A Szalók-nemzetség; Az Árpádok ábrázolása stb.) s

több kisebb értekezést tett közzé — külön ki kell emelnünk a Losonczi Bánffy-család oklevéltárát —, 1908-ban a kassai Rákóczi Múzeum élére, majd 1913-ban Hampel József örökébe. Az első világégés akkoriban már előrevetette árnyékát. Nyugtalanság kerengett a levegőben, de ő friss erővel látott hozzá kiállításunk új, magyarabb köntösbe öltöztetésének munkájához, iparkodva egyúttal a még megszerezhető magyar műkincsekből múzeuma számára minél többet biztosítani. Háborús katonai szolgálatából hazatérve, úgy látszott, hogy eljött az ideje tervei megvalósításának. Lázas munka kezdődött, válogatás nélkül. A fehér munkaköpenyek közül mindig az övé vált leghamarabb szennyessé, mert nemcsak tervezett, tárgyalt, írt, lajstromozott, hanem az új anyagszállítmányok feltárásában is lehetőleg résztvett. Nem példaadásból, nem is a testi munka muzeális fontosságának pózoló kiemelése kedvéért — sohasem kereste ott van-e mellette valaki tisztviselői közül —, de mindig elsőnek akarta tudni, hozott-e az új szerzemény valaminő új színfoltot anyagunk gyarapodása szempontjából. 1915 óta a Tud. Akadémia tagja, majd éveken át az Arch. Értesítő szerkesztője. Nehéz időkben. Az összeomlás sötétebbé tette a pillantását, mosolyába némi fanyarság költözött. Igazi emberismerők mindjobban észrevehették rajta, mit ifjúságában kevesen sejtettek, hogy rendkívül udvarias, beszédes modora, mindig élvezetes társalgó tehetsége mélységes elvonultságot takar. Sokat küszködő magános lélek volt. Vérbeli hozzátartozóin kívül alig egy-két ember előtt nyílt meg a szíve. Ő akarta így. Ezek gyászolják elsősorban, ezek számára élmény a Vele töltött órák soha el nem halványuló emléke. Tulajdonképen félt az emberektől, a családásoktól, ezért óvta olyan gondosan a lelke mélyéhez vezető bejáratokat. Közben t. i, támadások is érték — magyarok vagyunk. talán nem is lehetett másképen. Egyedül állta őket, sebeit egyedül viselte. És dolgozott tovább. A bécsi likvidációs tárgyalások múzeumi bizottságának ő volt a lelke. Hogy az eredmény olyanná vált, amilyen, elsősorban Neki volt köszönhető. De a bécsi utak lebonyolítása után még inkább félrevonult, most már szinte odanőtt az íróasztalához. Szent István király legendái legrégibb kéziratának, az általa elkeresztelt Ernst-kódexnek kritikai kiadásában újból megcsodálhattuk diplomatikai tudását s szempontjai sokoldalúságát. Pedig már kezdett elégületlen lenni egészségével. Nem hittünk s egyelőre nem is hihettünk neki. Mert ahogy végleg levetette a hivatali gúnyát, pihenés helyett újabb s újból sürgés-forgást igénylő munkába fogott. Lexikont szerkesztett, majd rengeteg fáradsággal egybegyüjtötte a Történelmi Társulat gondozásában megjelent ötkötetes Magyar Művelődéstörténet képanyagának legjavát. Szerkesztett, cikket írt, egyre rövidülő lélekzettel s ki-kihagyó szívvel. Most már tudtuk, hogy súlyos beteg. Tépelődései is egyre fokozódtak, érezte, hogy új katasztrófa közeledik. Karácsony előtt, mikor utoljára szorítottam meg a kezét, már alig volt benne életigenlés. Elkövetkezett az ostrom embertelen nyomorúsága; sötét, reménytelen napok s január végén megviselt szívének állj-t parancsolt a halál.

Sietős járású alakjának jólismert körvonalait most már soha többé nem látjuk feltűnni a múzeumi folyosó fordulóján. De emléke addig él, míg a Magyar Nemzeti Múzeum. S mikor beleolvad a magyar multba, annak követel-rovatát gyarapítja. Az ilyen élet elmúlásában is érték, érv a feltámadás kiérdemléséhez. Hamvai kötelezik azt a földet, melyben nyugszik, hogy mindörökre magyar maradjon. *Tóth Zoltán.*

Dr. Tompa Ferenc 1893—1945.

Budapest nagy értékeket pusztító ostromának halottja. Aknaszilánk tépte ketté szépen ívelő és sokat ígérő pályáját. A magyar ősrégészet kutatóinak nevelését várta a tudomány tőle, de korai halálával nemcsak a jövő nemzedék tanára veszett el benne, hanem alkotóerejének teljében, mint kutató is örökre kidőlt. Tompa Ferencben nemcsak a Pázmány Péter Tudományegyetem gyászolja professzorát, hanem a Magyar Történeti Múzeum is kegyelettel emlékezik meg korábbi tisztviselőjéről. A Magyar Történeti Múzeum gyüjteményének anyaga volt legnagyobbrészt az a talaj, ahonnan munkássága kinőtt, ez az

anyag adta meg a lehetőségeket szintétikus szemléletének kifejlesztésére. Közvetlenül az első világháború után lépett a múzeum szolgálatába, hároméves szombathelyi tartózkodása után 1923-tól kezdve 15 évig a Régészeti Tár őskori gyüjteményét kezelte. Munkájának gerincét ásatásai alkották. Összefüggő őskori telepek, temetők feltárása által emelte ki a múzeum őskori gyüjteményét, abból az irányból, amely a tárgyak gyüjtögetésében látta a múzeum célját. Márton Lajos és Hillebrand Jenő mellett ő volt, aki az ásatási megfigyelések alapján mutatta ki és értékelte az őskori anyagban az emberi kultúrfejlődés nagy korszakait. Érdeme volt, hogy ezt a módszert, amely az őskori kutatás európaszerte elfogadott új iránya volt, következetesen érvényre juttatta. Így kerekedtek ki a magyarhoni kultúrák Tompa Ferenc ásatótevékenysége folytán. A magyarországi neolitikus kultúrákról írt könyve a rendszerezés útjára terelte. Megadatott neki az a siker, hogy a magyar régészeti kutatás egymást váltó ásató és rendszerező nemzedékeket áthidalva, az ásatások mellett egyúttal rendszerezőjévé lett a magyarországi őskornak. A gazdag őskori anyag megszólaltatásra várt és ő megkezdte ezt a rendszerező munkát, a praehistorikus korból történeti korokat igyekezett formálni. Összefoglalta a magyar őskori kutatás 25 évét, legnagyobbrészt a Magyar Nemzeti Múzeum kutatásaira támaszkodott. Az újjárendezett kiállítás őskori része már mintegy eredménye munkásságának és evvel búcsúzott a múzeumtól. Nemzetközi tudományos kapcsolataival a Magyar Nemzeti Múzeum ügyét szolgálta. Még mint múzeumi tisztviselő állandó bizottsági tagja volt a nemzetközi őrrégészeti kongresszusnak és így őt jelölte ki az oslói második nemzetközi kongresszus a következő Budapesten tartandó összejövetel elnökéül. Miként az 1876-os nemzetközi kongresszus felhívta a kutatóvilág figyelmét Magyarország gazdag régészeti kincseire, főleg a múzeum ilyen gyüjteményére, úgy ez a kongresszus hivatva lett volna elismerni az új magyar régészeti kutatás eredményeit. A második világháború kitörése ezt megakadályozta. A kongresszus előkészületei közepette érte Tompa Ferencet a budapesti egyetem meghívása az újonnan felállított őrrégészeti tanszékre. A tanszék megnyitása nemcsak a tudományág lendületének elismerése volt, hanem betöltésében leghivatottabb munkását tüntette ki az egyetem. Nem vált meg azonban teljesen a Magyar Történeti Múzeumtól, mint a Tanács tagja irányítólag közreműködött a múzeum ügyeiben, tanári munkájával pedig szívén viselte a gyakorlati szakemberek nevelését, miként ő sem vált sohasem kizárólag elméleti tudóssá, ott gyökerezett természete az ásatásoknál a magyar televényben, másrészt az őrrégészet nagy kincsestárában a Magyar Múzeum gyüjteményében. *R. A.*

Dr. Procopius Béla. 1868—1945.

A Magyar Történeti Múzeum egyik legragaszkodóbb hívét és egyben bőkezű mecénását veszítette el dr. Procopius Béla ny. rk. követ, megh. miniszter 1945. évi július hó 24-én bekövetkezett halálával. Magas életkorban éppen 78-ik születésnapján ragadta ki a halál közülünk e finom ízlésű és a Múzeum ügyei iránt úgyszólván halála pillanatáig meleg érdeklődést tanúsító műgyüjtőt. Páratlan ízléssel gyüjtött össze hosszú külföldi tartózkodásai idején muzeális értékű berendezési tárgyakat, képeket, bronzokat, fegyvereket, könyveket stb., de a legnagyobb érdeklődéssel valamennyi műtárgya között az emlékérmek felé fordult mindig. Legjelentékenyebb ajándéka a közgyüjtemények részére édesanyjának halála után a hagyatékból származó műtárgyaknak az átengedése volt. Különösen bútorokban és miniature-képekben volt igen gazdag ez az ajándék. Saját gyüjteményéből az összes muzeális vonatkozású tárgyakat az Iparművészeti Tár részére engedte át, igen előnyös vételi szerződés ellenében, míg nemzetközi viszonylatban is páratlan pápai emlékérem-gyüjteményét (mintegy 3500 darab) ajándékképen juttatta az Éremtárnak. Ugyancsak az Éremtár gyüjteményét gazdagította 60 darabból álló reneszánsz emlékérem-gyüjteménye is a Múzeum számára igen előnyös csereügylet révén. Minden törekvése arra irányult, hogy műtárgyai lehetőleg közgyüjteményekbe kerüljenek és e célját jórészt sikerült elérni.

Ismerte Múzeumunk nehéz anyagi helyzetét és a vételre vagy cserére felajánlott anyagot is olyan ellenérték fejében engedte át, hogy ezek is jóformán ajándéknak tekinthetők. Szakértelmét és a Múzeum ügye iránt mindenkor tanúsított ügyszeretetét a Magyar Nemzeti Múzeum azzal becsülte meg, hogy a Tanács tagjává választotta és a vele való kapcsolatot ezáltal is szorosabbra fonta. Felsorolt ajándékai Múzeumunk életében nevét és emlékét örökre őrizni fogja. *H. L.*

A Wolfner-gyüjtemény letétben a Magyar Történeti Múzeumban. Wolfner Gyula, a kiváló magyar műgyüjtő elhalálozván, fia, Wolfner László apja hatalmas gyüjteményét néhány héttel ezelőtt letétbe helyezte a Magyar Nemzeti Múzeum épületében lévő Magyar Történeti Múzeum Történeti Tárába. Hálásak lehetünk a sorsnak, hogy ez a magyar szempontból legfontosabb magángyüjteményünk megmenekült az utolsó évek belpolitikai viszontagságai, a háború és az ostrom rombolásai elől. Hálásak lehetünk az örökösnek, aki ezzel a gesztusával lehetővé tette, hogy a magyar textil-, keramikai- és ónygyüjteménye az ország első Múzeumában elhelyezve, mind a szűkebbkörű szaktudomány, mind a szélesebbkörű közönség rendelkezésére, és gyönyörködtetésére állhasson. A gyüjtemény, amely a maga teljességében tanulságos és hiánytalan képet nyujtott a magyar úri- és népihimzés, a habán- és népikeramika, a magyar porcellán fejlődéséről, sajnos, ma már nincsen sértetlen állapotban. Néhány láda keramika teljesen hiányzik, sok pedig darabokra törve és hiányosan került elő. A tulajdonos gondos elcsomagolása ellenére, a zsidó műgyüjtemények akkori kormánybiztosa nyugatra való menekülése előtt a gyüjteményt igen gondatlanul átcsomagolta és így vitte magával. A ládák sokáig elhagyottan hevertek Szentgotthárdon s sokat közülök illetéktelen kezek fel is bontottak, de még így is ez a letétbehelyezés óriási nyereséget jelent Múzeumunknak.

A Wolfner-gyüjtemény legfontosabb része kétségtelenül a magyar textilcsoport. Szakszerű rendezése és gondos montirozása néhai Layer Károly iparművészeti múzeumi igazgató érdeme. A XVII. és XVIII. századi úrihimzések csoportjában színes selyemmel és aranyszállal hímzett gránátalmás lepedőszélek, párnahajak, feliratos Úrasztali terítők, felvidéki rececsipkés abroszok, a magyar vertcsipkének minden fajtája, főúri ruhákat díszítő arany-ezüst csipkeszegélyek gazdag sorozata gyönyörködteti a szemet. A népi hímzések csoportja még ennél is gazdagabb. Az ország majd minden vidékének és nemzetiségi területének textilis kultúrája képviselve van: színpompás régi mezőkövesdi és tardi kötények, ingvállak, torockói és kalotaszegi párnahajak, rúdravalók, fínom sárközi főkötők, baranyamegyei fejkötőhímzések, felvidéki tót vállkendők, ingek, kötények, krassószörényi arany-ezüst szövéses ruharészletek. Tökéletes képet kapunk a magyar népi hímzés fejlődéséről s az úrihímzésekkel összehasonlítva a két társadalmi réteg kulturális kapcsolatai is megnyilvánulnak.

A magyar kerámika legrégibb emlékeinek a habán fayence edényeknek XVII. századi fehérmázas és jellegzetesen habán négyszínű festéssel díszített ritka és gazdag sorozata szerepel a Wolfner-gyüjteményben. Céhkannák megfelelő céhjelvényekkel, úri esküvői tányérok magyar névfeliratokkal és évszámokkal, tintatartók, áttört peremű kosárkák, sokszögű palackok teszik változatossá a sorozatot. Nem hiányoznak a sárgamázas és kékmázas habán edények sem. Egy fejezet a régi művészettörténetünkből és kultúrtörténetünkből! A népi keramika fajtái közül az erdélyi és felvidéki területekről gyüjtött anyag a leggazdagabb. A magyar porcellán, nevezetesen a herendi porcellángyár fejlődéséről a XIX. század 40-es éveitől kezdve egészen a legújabb korig tökéletes képet kapunk a Wolfner-gyüjtemény anyagában. Itt szerepelnek a gyárnak legkorábbi próbálkozásai, a külföldi gyárak reprodukciós darabjai, kínai és japán típusú porcellánok, többek között a gödöllői szervíz és a walesi készlet kettősfalú edényei, a pillangós-virágos Viktória-készlet, a végtelenül kedves és fínom kékpettyes Eszterházy-készlet, több számos porcellánfigura stb. Sajnos, a herendi anyag szenvedett a legtöbbet; sok benne az összetört porcellán, a másodszori kapkodó és szakszerűtlen csomagolás következtében az egyes készletek hiányosak, alig van közöttük teljes.

A Wolfner-gyüjtemény harmadik része jelentős ón- és vörösrézedényekből áll. Az utóbbiak felvidéki eredetűek, az előbbiek jórészt megfejtetlen önjegyei között kétségtelen sok magyar város- és mesterjegy lappang. Ha a Wolfner-gyüjteményt egyszer a Múzeum házianyagával kiegészítve együttesen sikerülne kiállítani, ez egyike lenne a Nemzeti Múzeum legértékesebb és legtanulságosabb látványosságainak.

Wolfner Gyula egész életén át mindent gyüjtött, ami magyar. Tette ezt olyan időben, amikor a tetszetősebb és értékesebb külföldi iparművészeti anyag gyüjtése talán internacionálisabb hírnevet és szélesebbkörű elismerést szerzett volna gyüjteményének. Hagyatékában a művészi értéken felül elsősorban ezt becsüljük és ezért adózunk az elhúnyt műgyüjtőnek a legnagyobb tisztelettel és megbecsüléssel.

Bárányné Oberschall Magda

Gyüjtemények állapota az ostrom után. Ujjáépítés. A Magyar Történeti Múzeum gyüjteményei az ostrom és egyéb háborús cselekmények viszontagságait aránylag elég kedvező körülmények között élték át. Sérülések az egyes épületeken, valamint némi veszteségek bizonyos gyüjteményrészekben elkerülhetetlenül előfordultak ugyan, de végeredményben történelmi és tudományos becsü emlékanyag pótolhatatlan veszteségével nem kell számolni. Legsúlyosabban érintett a Történeti Tár lapidáriumában keletkezett tűz pusztítása, mely a hangszergyüjtemény és egy letétbehelyezett igen értékes metszetgyüjtemény elhamvadására vezetett. Kisebb-nagyobb veszteségeket szenvedett a hadtörténelmi gyüjtemény, a Történeti Tár raktárilag kezelt másodrendű anyaga, a Régészeti Tár ugyancsak raktárilag kezelt szintén nem elsőrendű anyaga, végül az Éremtárból hiányzik, mintegy 1000—1200 darab közönséges római denár. A hiányzó érmek kivételével a többi gyüjteményrészben bekövetkezett károsodás is inkább szétszóródás, töredezés és egyéb sérülés következtében előállott rongálódás. Az elsőrendű anyag mindenütt kellő időben még a multévi légitámadások megindulásakor biztonságba lett helyezve és így a tudományos és muzeális jelentőségű anyagot semmi háborús károsodás nem érte. Nyilvánvaló, hogy olyan hatalmas tömegű raktári anyagnak, mint amilyen az idők folyamán a Magyar Történeti Múzeum egyes tároiban felhalmozódott, a viszonylag jól védett földszinti helyiségeknél további mentése lehetetlen volt és ebben az anyagban fordult elő a fentvázolt kisebb mértékű rongálódás, melynek részletes felvétele most van folyamatban. Az Iparművészeti Tár és a Hopp Ferenc Múzeum gyüjteményei teljesen sértetlenek maradtak. A gyüjtemények rendezésével és számbavételével egyidejűleg megindult az épületek rendbehozása is. A Magyar Nemzeti Múzeum központi épületén már koratavasszal megindult a helyreállítási munka és jelenleg a tetőzet teljesen befedve óvja az épületet és gyüjteményeinket a további pusztulástól. Az üvegtetőket is sikerült részint üveggel, részint deszkával befedni, úgyhogy a harmadik emeleti raktári helyiségek átadhatók eredeti rendeltetésüknek. Dr. gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter, továbbá dr. Oltványi Imre pénzügyminiszter urak megértő támogatásával a helyreállítási munkák nem szünetelnek és jelenleg a kőműves, illetve asztalosmunkálatok folynak az épület többi részén, abból a célból, hogy védett helyiségek álljanak rendelkezésre a téli hideggel és nedvességgel megbirkózni nem tudó gyüjteménytárgyak részére. Az év első 8 hónapjának muzeális munkája a romeltakarításban, a gyüjtemények rendbeszedésében, valamint az említett épülettatarozási munkálatokban merült ki.

Személyi hírek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1945. július 27-én a Magyar Történeti Múzeumnál kinevezte dr. Domanovszky Györgyöt I. osztályú múzeumi őrré, dr. Párducz Mihályt I. osztályú múzeumi őrré, dr. Voit Pált múzeumi őrré és dr. ifj. Alföldi Andrást múzeumi gyakornokká.

RÉSUMÉS

A. Radnóti: Moule en Argile de Brigetio. Le Musée Historique Hongrois a entrepris, durant les dernières années, d'importantes fouilles, aux environs du camp de légion de Brigetio. Le moule en argile en question fut trouvé dans une fosse au fumier, dans le lieu nommé la poterie du Kurucdomb, à l'est du camp. Nous présentons (fig. 1.) le moulage de plâtre du moule. Nous voyons, au centre du moule, une ménade dansante, avec un thyrse et une outre à vin et tout autour un ornement de vignes. Le diamètre du disque mesure neuf centimètres.

Les moules en argile furent fabriqués pour la plupart pour servir comme moules à galettes; ils se distinguent des moules trouvés en Gaule et en Germanie, déjà par leur majeures dimensions. Ceux-ci servaient à l'exécution de médaillons appliqués sur des vases. Malgré cette différence existant entre les deux groupes de trouvailles, il y a tout de même un rapport étroit, au point de vue des figurations, entre les potiers pannoniens et les ateliers de la Gaule. On a démontré récemment que les figurations des moules de galette de la Pannonie, ainsi que les analogies gauloises puisent leurs types de figurations d'un groupe figuratif homogène. La plus grande partie des figurations est prise — les galettes étant apprêtées pour des occasions solennelles —, de la symbolique du culte impérial et de celle portant bonheur à l'occasion du nouvel an.

Nous connaissons, de la même poterie où fut découvert notre moule en argile, un autre modèle avec un animal sautant. On peut trouver plusieurs pièces semblables, ornées d'un animal sautant, en Pannonie. L'herbage remplissant l'espace, figuré sous les pieds des animaux représentés révèle que l'original de ce type dérive, par la voie des manufactures rhénanes, de l'ensemble des formes des maîtres de Lezoux. Le modèle positif d'un moule à galettes provint de la poterie de l'avoisinant Brigetio, en 1940. Sur ce modèle nous lisons les lignes d'une poésie amoureuse. On trouve aussi des disques de ce genre dans la céramique de la vallée du Rhône. Bien que les modèles négatifs, trouvés jusqu'à présent à Brigetio proviennent de différents maîtres, les pièces les plus anciennes ont pris sans doute l'ensemble de leurs formes des maîtres gaulois. Les modèles provenant du IIIe siècle apr. J.—C. trahissent déjà le travai habile de maîtres locaux. Les représentations originales deviennent inintelligibles et sont, à ce qui concerne aussi leur exécution, beaucoup plus rudes que les plus anciennes. L'atelier duquel sortit le disque à la ménade est en rapport avec les plus anciens maîtres. Ceux-ci travaillaient dans la première moitié du IIe siècle apr. J.—C. et ce sont les guerres marcomannes qui mirent un terme à leur activité. La même chose se passa dans la poterie de Pacatus, à Aquincum: l'atelier fut détruit durant les temps orageux des guerres.

La ménade dansante, encadrée de vignes est une figure bien connue du cortège dionysiaque (thiasos). Mais on connait aussi des moules de galettes et des disques ornés de telles représentations. Nous connaissons deux disques de Poetovio en Pannonie. Sur l'un des deux Dionysos est représenté avec son animal favori, la panthère, tandis que sur l'autre une ménade. L'Hercule d'un des disques de Sirmium, le canthare à la main, appartient aussi à ce groupe. Partout le riche encadrement à feuillage, spécialement à vignes est caractéristique. Nous revoyons en Germanie, dans un fond d'assiette de Mayence, la figure de Dionysos, versant du vin à la panthère et nous connaissons plusieurs scènes dans la céramique de la vallée du Rhône, détachées toutes de la composition close du thiasos. Nous retrouvons donc le type de notre figuration là, où nous avons trouvé la symbolique impériale, ou la symbolique portant bonheur au nouvel an, finalement l'original de la poésie amoureuse. En remontant à des temps plus anciens, nous retrouvons aussi, en dehors de la composition close du thiasos, la figure de la ménade dansante dans la céramique hellénistique à ornements à relief des siècles III—II. av. J.—C., dans l'Italie du Sud.

Le chemin parcouru par la céramique ornée de médaillons à relief est: l'Italie—la vallée du Rhône—la Germanie—la Rhétie,

enfin la Pannonie. Les moules à galettes sont aussi à suivre sur ce chemin. Un embranchement de ce chemin est connu en Alexandrie, à l'époque romaine, où sont également à trouver les représentations du cercle dionysiaque; cette céramique démontre de plus des rapports directs avec la Pannonie. On a aussi trouvé des modèles en argile sur la péninsule des Balkans, qui sont probablement en contact avec les manufactures pannoniennes.

Nous ne pouvons pas définir avec certitude à quoi ces petits disques, semblables à notre moule en argile servaient. La plus simple supposition serait que c'étaient des moules négatifs pour des médaillons ronds, appliqués aux côtés des vases et au fond des assiettes, mais une telle céramique n'a pas paru jusqu'à présent en Pannonie. Le moule aurait été inapte pour la bronzerie, tandis que sur un modèle négatif il aurait été impossible à retreindre une plaque en métal. Ainsi la définition de leur destination est à attendre de trouvailles plus heureuses.

M. Párducz: Une Trouvaille sarmate de l'Epoque hunnique. Au bord du petit ruisseau nommé Jaksor, à 18 kilomètres au nord de Szentes, on a mis à jour une nécropole sarmate, constituée de neuf tombes. Nous nous occupons ici à fond du matériel de la troisième tombe. Les boucles d'oreilles de figure 1. sont analogues à la torque de la trouvaille vandale de Céke, qui est à dater aux environs de l'année 300 apr. J.—C. Le cure-ongles et la pincette des figures 5 et 6 sont des accessoires d'une garniture, dont les analogies nous sont connues de trouvailles gothico-germaniques de l'époque hunnique (Rábapordány, Gáva, Szilágysomlyó, Untersiebenbrunn). L'origine de ces trouvailles remonte, à la base du trésor de Szilágysomlyó, au troisième quart du IVe siècle apr. J.—C. Les autres pièces de la trouvaille, ainsi que, — en vertu des tombes ici non publiées de la nécropole, — la 3ème tombe du Jaksor est également à mettre en cette période. En considération des rapports mentionnés, comme aussi de la situation cronologique il est à présumer qu'on puisse retrouver éventuellement, parmi les trouvailles sarmates contemporaines de la Grande Plaine hongroise, des pièces caractéristiques hunniques.

I. Lengyel-Kovrig: Ferrure de Harnais avare de Csengőd(comitat Pest). Les terrassiers trouvèrent dans la propriété de Lajos Szemessy à Csengőd, sur le champ nommé „Szántóföld I", deux étriers, un mors, des boucles et des ferrures couvertes de plaques d'or. Elles furent livrées aux autorités et parvinrent à la section archéologique du Musée Historique Hongrois. Les trouvailles se trouvaient à une profondeur de 70 centimètres, la fouille vérificatrice ne trouva aucune trace de squelette humain ou animal.

Les objets trouvés sont les suivants:

1. Ferrure rectangle à dessin à franges, couverte de plaques d'or (fig. 1, 20). 2. Petite ferrure en forme d'écusson, en technique semblable (fig. 1, 21). 3. 19 petits boutons ronds couverts de plaques d'or (fig. 1, 1—19). 4. Deux boucles en fer (fig. 2, 2—3). 5. Deux étriers en fer (fig.2,4—5). 6. Mors en fer (fig. 2, 1).

Les objets de fouille énumérés étaient sans doute des accessoires de harnais. Les mesures des boucles en fer sont conformes aux passants des courroies d'étrier.

Nous pouvons conclure des ferrures à plaques d'or à ce qu'on a enterré une bride. La question est si l'ensemble des objets trouvés est complet et s'il ne manquent pas des ferrures à dessin à franges et d'autres en forme d'écusson.

Les petits boutons ronds et les rosettes des harnais trouvés dans les tombes avares se trouvent souvent ensemble avec des ferrures à dessin à franges. Ainsi dans la tombe 28 d'Előszállás-Öreghegy, parmi les modèles à presse de Fönlak, dans la tombe 552 de la nécropole de Cikó, de plus à Kunszentmárton dans la 1-ère tombe. Dans le cas d'un des groupes des ferrures à dessin à franges il est à démontrer qu'elles imitent les noeuds du harnais en corde et ses extrémités frangées. Le motif évoque le cuir taillé. Les ferrures à dessin à franges de Csengőd étaient certainement sur une bride, mais il est possible qu'il y avaient des ferrures semblables aussi sur la croupière, ainsi p. e. sur le harnais de Kunágota. Il est

imaginable qu'elles aient étaient disposées comme ornement aux deux côtés de la bride (Szirák, tombe No. 39), au point de rencontre du frontal et du montant, mais il n'est non plus impossible qu'elles aient été sur le front.

La paire d'étriers appartient, par son élaboration soignée, aux plus beaux étriers avars. Chose rare, son passant a une bande à serrer. Nous connaissons de semblables de Mikebudaháza et de Cikó. De l'époque de la migration des peuples un étrier à bande à serrer provient de la tombe de Kolozsvár, 11 Rue Zápolya.

La trouvaille de Csengőd peut être daté au milieu du VIIe siècle.

M. Bárány-Oberschall: La Trouvaille médiévale en Argent de Kiskunhalas—Bodoglárpuszta. On a trouvé en 1941, dans les finages de Kiskunhalas, à Alsóbodoglárpuszta une quantité d'objets intéressants en argent, à l'aide desquels il nous est possible d'élargir nos connaissances de la civilisation médiévale hongroise. Cette trouvaille complète les résultats des fouilles en Comanie, faites par M. Kálmán Szabó et elle dérive de la même sphère culturale que la trouvaille de Kiskunhalas-Fehértó et celle d'Ötömös, des environs de Szeged. La trouvaille de Bodoglárpuszta est à dater avec exactitude par les monnaies qu'elle contenait: en grande partie des monnaies du roi Sigismond, fait important, vu la chronologie de ce groupe entier. Les objets de la trouvaille sont:

1. Plaque en argent pressé, ornement de vêtement (fig. 1, 1). Entièrement dorée.

M. Kálmán Szabó n'a trouvé, au cours de ses fouilles sur la Plaine hongroise, qu'une seule plaque de ce type dans chac une des tombes, étant située sur le côté droit de la poitrine. Selon lui c'étaient les Comans qui portaient un habit fendu de biais, fixé par un ruban sur l'épaule droite et sur la hanche gauche, de sorte que la plaque pouvait bien servir à couvrir les noeuds. Dans les tombes du cimetière d'Ötömös on trouve quelquefois deux de ces plaques, vers l'épaule droite et la hanche gauche. Dans deux autres tombes elle est située aux environs du bonnet. Nos recherches tombales peuvent être illustrées par les miniatures du frontispice de la Chronique Illustrée (jadis à Vienne, actuellement dans la Bibl. du Musée Nat. de Budapest).

Les deux plaques en argent de la trouvaille de Kiskunhalas-Fehértó (fig. 2, 1—2) sont les analogies les plus proches à celle de Bodoglárpuszta. La troisième a été trouvée en Roumanie, aux environs d'Albesti, fait étonnant qui peut élargir l'étendue de cette civilisation caractérisée par ces ornements de costume. Le décor floral de la plaque d'Albesti rappelle à celles des fouilles d'Ágasegyháza et de Körmend. Quant à la technique de nos plaques, elles ont été pressées à l'aide des coins-matrices en bronze, semblables à ceux des collections de Versec et de Budapest (Musée).

2. Plaque oblongue (fig. 1., 2), en argent épais, en technique coulée. Longueur: 5·5 cm, largeur: 4·5 cm. Cadre de miroir à masques diagonals dans les angles, le moule desquels se trouve sur le coin-matrice de Versec. Les tombes à miroirs sont en plupart féminines en Hongrie et ils peuvent avoir une signification superstitieuse (fig. 3).

3. Fragment d'un bracelet en argent doré (fig. 1., 3). Longueur: 2·9 cm, largeur maximale: 2·7 cm. Le type de ce bracelet ouvert, a extrémités élargissantes nous est connu par celui trouvé à Balotapuszta, aussi non loin de Kiskunhalas. Ce dernier est daté par des monnaies de Jean et de Manuel Comnène, qui nous indique la fin du XIIe siècle, date bien antérieure à celle de la trouvaille de Bodoglárpuszta.

4—6. Trois petites appliques hémisphériques, en argent pressé (fig. 1., 4—6). Diam.: 1·2 cm.

7. Pièce identique plus petite (fig. 1., 7). Diam.: 0·9 cm. Selon les trouvailles tombales de Bócsa, Bene et Lajos ces petites appliques ont été trouvées dans des tombes féminines, autour du front; elles décoraient par conséquent probablement des diadèmes.

8—12. Petites plaques rondes et deux fragments, pressés, en argent doré (fig. 1., 8—12). Diam.: 1·2—1·5 cm.

Probablement ornements de vêtement ou de diadème. Du même genre que les moules en rosettes sur le coin-matrice de Budapest. Nous trouvons un grand nombre de petites plaques semblables, cousues sur la soi-disant

robe d'Agnès du cloître de Sarnen. La reine Agnès de Habsbourg quitta la Hongrie en 1301 et entra en couvent en Suisse. Selon la tradition un antépendium et une petite robe de l'Enfant Jésus ont été faits de sa robe nuptiale et de sa coiffe par les religieuses de Sarnen. Si nous admettons que la robe d'Agnès a été en effet faite en Hongrie, il faut aussi admettre — selon les trouvailles tombales plus récentes, — que ces petites plaques en argent décoraient également le costume des nobles, ainsi que celui du peuple. Mais nous trouvons des ornements de vêtement de ce genre aussi en étranger, — décorant des habits sacerdotaux du Moyen âge. P. e. deux amicts, se trouvant au trésor de la cathédrale de Halberstadt et dans l'église de Danzig sont comblés de petites rosettes en argent, toutes semblables aux pièces hongroises et de la Suisse. En conséquence l'usage de cette décoration vestiaire ne peut pas se limiter à la Plaine hongroise, question dont la solution complète retarde encore.

13—17. Petits boutons ronds en argent, 5 pièces (fig. 1., 13—17). Hauteur: 2·5 et 2·3 cm.

18. Petit bouton rond en argent (fig. 1., 18), décoré en rosette. Diam.: 2·2 cm. Un bouton tout-à-fait semblable de la fouille d'Ágasegyháza.

19. Fragment de poterie (fig. 5). Type conforme aux pots hongrois du XIVe siècle. Hauteur: 15·8 cm, diam. du fond: 7 cm.

Le pot contenait 2312 pièces de monnaie, parmi lesquelles: trois ducats en or du roi Sigismond. Les autres sont des monnaies d'argent du roi Louis le Grand, de la Reine Marie et en plupart celles de Sigismond.

La trouvaille de Kiskunhalas—Bodoglárpuszta est donc une nouvelle preuve de la civilisation de la fin du XIVe et du début du XVe siècle. Elle est à appliquer exactement dans le cercle cultural des trouvailles hongroises médiévales déjà connues. Trouvés sporadiquement, les divers objets pouvaient être originalement accessoires de plusieurs tombes. Cette civilisation s'étend au delà des frontières de la Grande Plaine hongroise, fait prouvé jusqu'à présent par la plaque d'Albesti, par les amicis de Danzig et de Halberstadt et par l'antépendium de Sarnen. Il est faux de vouloir accentuer des particularités nationales au Moyen âge: les sphères des civilisations s'étendent largement et non limitées par les frontières politiques.

La trouvaille également sporadique de Jászdózsa (Musée National Hongrois fig. 5., 1), est moins importante, mais elle caractérise le même groupe. La pièce principale en est une boucle fragmentaire en argent médiocre. Elle devait avoir décoré une ceinture de femme, puisque le type connu des ceinturons d'hommes se ferme, encore au début du XVIe siècle, à la manière des ceinturons avars: ferret passé par une boucle à ardillon. Comme analogie de la boucle de Jászdózsa citons une paire de boucles, trouvée à Kiskunhalas-Fehértó (fig. 3., 1) et deux autres trouvées à Brassó. Elles datent toutes du XIVe siècle.

Les origines lointaines de ce genre de boucles sont à trouver dans les tombes avares. M. Tibor Horváth a publié les trouvailles de la nécropole d'Üllő. Dans la tombe féminine No 184 et dans celle de fillette No 201 on a trouvé des paires de boucles en plaque de bronze dorée qui semblent être les antécédents directs de la boucle de Jászdózsa. Elles sont également en technique pressée, avec un rang d'hémisphères, comme décor principal. Elles datent du VIIIe siècle. Des boucles avares de ce genre ont été trouvées encore dans des tombes de Csúny, de Cikó et d'Abony. C'est le cercle de la civilisation avare dominé par la fameuse boucle byzantine de Dunapataj. Ainsi le rapport des trouvailles médiévales hongroises et celles de la civilisation avare s'augmentent peu à peu en suite des fouilles entreprises récemment. C'est le fait le plus important de l'étude présente.

M. Csernyánszky: Tapis turc du Début du XVIe Siècle, au Musée des Arts décoratifs. Il y a peu de temps qu'il nous réussit à augmenter la collection du Musée des Arts décoratifs d'un tapis de valeur, qui y comble une lacune. Le tapis est en vérité un fragment si grand (fig. 1) que, par suite de son ornement continu, il produit une impression esthétique parfaite. Nous avons acquis ce fragment, appartenant au groupe des

Ouchaks à arabesques, de la coll. de tapis de M. A. Lédács — Kiss.

Le tapis mesure, en son état restauré, 178 centimètres de largeur sur 192 de longueur. Son fond, — comme il est de rigueur dans le cas des Ouchaks à arabesques, — est d'un rouge clair (couleur du paprika), avec un ornement continu jaune, à contours sombres: dans les intervalles de motifs à arabesques et à palmettes, en forme de croix à branches égales, se répétant trois fois, se rattache un autre ornement à arabesques et à palmettes, composé en forme octogone. La bordure du tapis est remplie d'une bande blanche tressée, à contours sombres, à dessin anguleux, sur un fond rouge, entre deux étroites bordures d'un bleu barbeau, à ornements géométriques rouges et jaunes. La bande tressée est formée de caractères coufitiques stylisés. Au témoignage des peintures européennes du XV—XVIe siècle, cette bordure ne paraît que sur les tapis provenant de la seconde moitié du XVe, resp. de la première moitié du XVIe siècle.

W. Bode et à sa suite M. Kühnel nomment les tapis à bordure à tresse, quelque soit l'ornement de leur fond, des „tapis-Holbein". Cette dénomination n'est pas juste, d'abord parce que les maîtres italiens du Quattrocento en ont aussi déjà figurés avant Holbein, ensuite parce que l'ornement de la bordure ne caractérise pas le type du tapis, les différents groupes des tapis de l'Asie Mineure y appartenant tous.

Notre tapis à arabesques consistait, en son état original, de deux pièces (fig. 2).

Parmi les tapis de l'Asie Mineure justement l'Ouchak à arabesques est le type le plus fréquent. Les pièces à arabesques du XVII—XVIIIe siècle sont très fréquentes dans les musées. Pas ainsi la proportion numérique des tapis à arabesques du XVIe siècle, spécialement, de la première moitié de ce siècle. Ceux-ci sont toujours plus grands, l'ornement à arabesques se répète deux à trois fois dans leur fond.

L'Ouchaks à arabesques et à bordure ornée d'une tresse, au plus fin nouage est dans la propriété du Musée de Berlin (fig. 3). Le catalogue le date à 1500. Il y en a un de même dans la collection de tapis du baron H. Tucher à Vienne (fig. 4), qui avait figuré en 1914 à l'exposition de tapis turcs de l'Asie Mineure, organisée à Budapest. Le fragment nouvellement acquis par le Musée des Arts décoratifs est à classer parmi ces deux tapis. Il y a une pièce à moindre fond à deux zones, plus petite que celle de la collection Tucher, au Victoria and Albert Museum de Londres et une autre au Musée de Breslau. Bode loue l'exemplaire récent du Musée de Francfort, mais ne mentionne pas le dessin de l'ornement de sa bordure.

Les neuf Ouchaks à arabesques assemblés, jusqu'à présent au Musée des Arts décoratifs sont — conformément aux dimensions des tapis de prière —, de petits tapis.

Nous connaissons, dans des collections privées hongroises, deux autres fragments d'Ouchaks à arabesques, datant environ du milieu du XVIe siècle. L'un est le fragment provenant de la collection d'objets d'art de M. K. Giergl, qui parvint plus tard dans la collection de Gy. Wolfner. L'autre fragment (fig. 5) figurait à l'exposition de tapis organisée à Budapest en 1914, comme pièce appartenant à la collection du baron Antal Radvánszky à Zólyomradvány.

Nous voudrions bien démontrer à l'appui des chiffres la quantité des tapis à arabesques du XVII—XVIIIe siècle, subsistés en Hongrie, respectivement en Transylvanie. A l'exposition en 1914 de Budapest, 38 tapis à arabesques furent exposés, tandis qu'on tenait registre en 1933, dans la possession des églises luthériennes de Transylvanie, de 98 Ouchaks à arabesques. Il y a en outre plusieurs exemplaires dans la possession de particuliers et de collections publiques, ainsi que dans les églises calvinistes transylvaniennes.

Ce sont, jusqu'à nos jours, dans les églises transylvaniennes, de précieux trésors, donnés par les pieux fidèles, comme il est confirmé par des inscriptions sur quelques-uns de ces tapis. Il résulte de ces donations, combien les tapis orientaux étaient aprécíés en Hongrie et comment ces pièces de mobilier artistiques s'étaient propagées parmi les Hongrois. Les données écrites se rapportant à ce fait remontent à 1503. Selon la définition de Bode, l'Ouchaks à arabesques était en son temps le plus populaire en

Europe parmi tous les tapis. Sa grande époque tombe à la prospérité de la Renaissance. Sa manière d'ornementation pondérée et soutenue répondait parfaitement au style et aux exigences esthétiques de l'époque. C'est probablement aussi pour cela qu'il avait du succès auprès des gens de cette période. Les Hongrois avaient le vive goût de la Renaissance dans leur manière à voir, ce qui s'exprime aussi dans leur culture de tapis. Etant donné que les voies commerciales des tapis orientaux menaient par la Hongrie et que c'était le plus important facteur comme marché de distribution, le site le plus riche des tapis de l'Asie Mineure est encore aujourd'hui la Hongrie.

L. Huszár: Modèle en Cire de la Médaille commémorative d'Alexandre Rudnay. Parmi les modèles en cire des médailles coulées un des plus intéressants est le modèle en cire représentant l'archevêque d'Esztergom, Alexandre Rudnay, acheté par la section numismatique du Musée Historique Hongrois, à la vente aux enchères de la collection Ernst, en 1939 (fig. 1). Ce modèle est en rapport étroit avec la médaille commémorative d'Alexandre Rudnay, frappée en 1822 (fig. 2). Cette médaille com[illegible]tive est connue en deux variantes[illegible] plus grande et en une plus petite (fig. 3). Le modèle en cire, ainsi que les deux médailles commémoratives sont, — selon leur poinçon —, les oeuvres du graveur médailliste viennois Josef Nikolaus Lang (1776—1835), alors directeur de l'académie des graveurs à Vienne. De la comparaison du modèle et des médailles il résulte que l'archevêque avait posé pour l'exécution de la médaille commémorative. Il est incertain si l'artiste avait été à Esztergom et quand il avait modelé le pontife. Alexandre Rudnay fut nommé archevêque d'Esztergom le 12 juillet 1819; il tâchait d'exécuter le plan de son prédécesseur, François Barkóczi et commença à faire édifier la cathédrale, ainsi que le palais archiépiscopal. Il posa la pierre fondamentale de ces deux édifices le 23 avril 1822 et il avait transféré sa résidence archiépiscopale de Nagyszombat à Esztergom, encore plus tôt, en 1820. Il résulte des inscriptions des médailles que cette médaille commémorative avait pour but de perpétuer ces deux événements importants et la fabrication du modèle en cire s'y rattache indirectement de même.

Szerkesztik: Huszár Lajos és Radnóti Aladár.
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest VIII., Múzeum-körút 14.

Kiadásért felelős: Huszár Lajos.

46.306. — Egyetemi Nyomda, Budapest, Múzeum-körút 6. (F.: Thiering Richárd.)